

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ROZA İLQAR qızı FƏTƏLİYEVƏ

**Dil fakültələrinin aşağı kurslarında müstəqil işin təşkilində motivasiyanın
yaradılmasının səmərəli yolları**

**İxtisaslaşma - HSM -060103- İngilis dilinin tədrisi metodikası və
metodologiyası**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____
Bənövşə Güloğlan qızı Məmmədova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL 1. TƏLƏBƏ MÜSTƏQİL FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ	8
1.1. Müstəqil işin əsas mahiyyəti və elmi-nəzəri əsasları.....	8
1.2. Tələbə müstəqil işinin təşkil edilməsi strategiyaları.....	20
1.3. Müstəqil işin təşkilində motivasiyanın rolunun psixoloji əsasları.....	28
FƏSİL 2. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ TƏLƏBƏNİN MÜSTƏQİL İŞİNİN TƏŞKİL EDİLMƏSİ	35
2.1. Dil fakültələrinin müstəqil işinin təşkili zamanı motivasiyanın yaradılması ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlili	35
2.2. İngilis dilinin tədrisi prosesində tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiya yönümlü çalışmalar sistemi.....	44
2.3. Eksperimentin qoyuluşu və nəticələri	54
NƏTİCƏ	60
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	63

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Günümüzdə təhsil sahəsi inkişaf etməkdə və dəyişikliklərə məruz qalmaqda davam edir. Təhsil sahəsi üçün ən vacib yeni formalaşma, hər il fərqli xarakterli çoxlu düzəlişlər qəbul edən vahid Dövlət Təhsil Standartlarının mövcudluğudur. Xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin tədrisində təhsil müəssisələrində, xüsusilə də ali təhsil müəssisələrində tələbələrin müstəqil işinin təşkili probleminin aktuallığı müşahidə edilir. Məsələn, onun metodoloji əsası, sistemli fəaliyyət yanaşması yalnız tələbələrin özünü inkişaf etdirməyə və davamlı təhsilə hazırlığının formalaşmasını təmin etməyə yönəldilmir, eləcə də bütün həyatı boyu təhsil və özünütəhsil motivasiyası kimi keyfiyyətə istinad edən “universitet məzununun portreti”nə də çevrilir.

Əmək bazarı sürətlə dəyişir, yeni texnologiyalar da eyni sürətlə yaranır, bu o deməkdir ki, ali təhsil müəssisələrində təhsilin əsas vəzifəsi tələbələri müntəzəm müstəqil peşəkar təhsil fəaliyyətinə hazırlamaqdır. Çünki məzunlar müasir layihə komandalarında işləməyi, mürəkkəb problem və tapşırıqları peşəkar şəkildə müzakirə edib həll etməyi bacarmalıdırlar.

Bu faktlar xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin mənimsənilməsi prosesində tələbələrin müstəqil işinin təşkilinin zəruriliyini təsdiqləyir ki, bu da fəaliyyət fazalarını, təlim situasiyalarını nəzərə alaraq şəraitin yaradılmasını, habelə tələbələrin müstəqil işləməsi üçün metodiki tövsiyələrin və tapşırıqların mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Tələbələrin fəal müstəqil işi yalnız ciddi və sabit motivasiya olduqda mümkündür. Məlumdur ki, motivasiya insanı müəyyən fəaliyyət çərçivəsində hər hansı hərəkəti həyata keçirməyə sövq edən amillər məcmusudur. Eyni zamanda, fəaliyyət, bir qayda olaraq, polimotivdir, yəni eyni vaxtda bir neçə motivlə təhrik edilir.

Hər bir müəllimin və bütövlükdə təhsil prosesinin əsas vəzifəsi tələbəyə öz intellektual, psixoloji, yaradıcı və motivasiya resursundan müstəqil istifadə etməyi

öyrətməkdən, onu faktiki materialdan xəbərsizliyə məhkum etməməkdən ibarətdir. Tələbəyə “formal” motivdən (məsələn, qeyri-qənaətbəxş qiymət almamaq üçün materialı öyrənmək) tam şüurlu müstəqil idrak fəaliyyətinə keçməyə kömək etmək lazımdır (məsələn, tələbə yüksək rəqabətli əmək bazarında özünü üstünlüklərlə təmin etmək üçün peşəkar əhəmiyyətli bilik və bacarıqları təkmilləşdirməyi qarşısına məqsəd qoyur).

Buradan belə nəticə çıxır ki, universitetdə mütəxəssis hazırlığı prosesinin təşkilində tələbələrin müstəqil işinin rolunun artırılması məsələsi aktuallaşır.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Tələbələrin müstəqil işinin problemləri bir çox alimlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Onların həllinə ümumi pedaqoji yanaşmalar S.İ.Arxaŋgelskinin, Yu.K. Babanski, P.İ.Pidkasistoy və başqaları, nəzəri səviyyədə ənənəvi təhsildə müəyyən edilmiş problemlər A.A.Verbitski, İ.A.Zimnyaya, P.İ.O.P.Kryukova, E.V.Lyubiçeva, E.S.Polat və s. kimi müəlliflər tərəfindən geniş nəzərdən keçirilmiş, müstəqil işin mahiyyəti, onun məqsədləri, xüsusiyyətləri, vəzifələri və strukturu kifayət qədər ətraflı öyrənilmişdir; müstəqil işin təşkil formaları və onun təsnifatına yanaşmalar öyrənilmiş (İ.Ya.Lerner, İ.İ.Malkin, P.İ.Pidkasisti, İ.E.Unt), müstəqil işin təşkil və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri işıqlandırılmışdır (M.Q.Qarunov, V.Qraf, İ.İ.İlyasov, V.Ya.Lyaudis, R.A.Nizamov və b.).

Motivasiya təhsil sahəsində aktual mövzudur. Eyni zamanda, bu, ən kritik mövzulardan biridir. Hər bir müəllim özünə bu sualı verməlidir: Mən tələbələrimi necə motivasiya edə bilərəm? Dil öyrənməkdə motivasiya çox vacibdir. Tədrisin ən çətin tərəflərindən biri dil tələbəsini necə motivasiya etməkdir. Bunun sirri, tələbələrin motivasiyasını müəyyən etmək, sonra dərsi uyğun və zövqlü etməkdir. Motivasiya, onu başa düşməyə və izah etməyə çalışanlar üçün uzun müddətdir çətinliklər yaradan mürəkkəb bir insan quruluşudur.

Hal-hazırda müstəqil işin nə olduğu və onu necə təşkil etmək məsələsinə həsr olunmuş bir çox tədqiqatlar var (İ.A.Giniyatullin, S.İ.Beloglazova,

M.Yu.Vaslyeva, I.V.Voljenina, E.V.Zaxarova və s.), lakin onun real təşkili problemi hələ də aktualdır. Müstəqil iş mövzusunda işlərin çoxluğuna baxmayaraq, hətta müstəqil iş sayılan məsələdə də uyğunsuzluqlara rast gəlinir. Odur ki, tələbələrin müstəqil işinin təşkilin motivasiyanın yaradılmasının səmərəli yollarının araşdırılması elmi ədəbiyyatda mühüm yer tutur.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. “Dil fakültələrinin aşağı kurslarında müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılmasının səmərəli yolları” adlı tədqiqat işinin obyektini dil fakültələrində təhsil alan aşağı kurs tələbələri, predmetini isə bu tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması yollarının müəyyən edilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədinə bir qayda olaraq, tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılmasının səmərəli yollarının müəyyənləşdirilməsi daxildir. Onun vəzifələri isə aşağıdakılardır:

- müstəqil işin mahiyyəti və elmi-nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi;
- tələbələrin müstəqil işinin təşkil edilməsi strategiyalarının müəyyənləşdirilməsi;
- müstəqil işin təşkilində motivasiyanın rolunun psixoloji əsaslarının araşdırılması;
- dil fakültələrində tələbələrin müstəqil işinin təşkili ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi;
- ingilis dilinin tədrisi prosesində tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiya yönümlü çalışmalar sisteminin araşdırılması; və
- tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı eksperimentin həyata keçirilməsi və onun nəticələrinin təhlili.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində psixoloji, didaktik və metodiki ədəbiyyatın təhlili, təsviri, tədqiqatın faktiki materialının sistemləşdirilməsi, təsnifatı, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi, müşahidə metod və üsullarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Bir çox metodistlər tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması məsələsini çox ümumiləşdirilmiş və sadələşdirilmiş formada təsvir edirlər. Çox az metodik nəşrlər müstəqil işin təşkilində motivasiyanın yaradılmasının rolunu, strategiyalarını, spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə, habelə onun yaradılması üçün tövsiyələri təsvir etməyə həsr edilmişdir. Bu baxımdan dil fakültələri tələbələrinin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması problemi kifayət qədər inkişaf etdirilməyib və xüsusi diqqət tələb edir. Bundan əlavə, ölkəmizdə bugünə qədər “Dil fakültələrinin aşağı kurslarında müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılmasının səmərəli yolları” mövzusunda dissertasiya işi səviyyəsində araşdırma aparılmaması da təqdim olunan işin elmi yeniliyini ehtiva edir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması ilə bağlı verilmiş məlumatlar təşkil edir. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti isə onun nəticələrindən universitetlərdə praktiki ingilis dili kursunun tədrisində metodik tövsiyələr kimi istifadə edilməsi imkanındadır. Eyni zamanda tədqiqat işində öz əksini tapan məlumatlardan, əldə olunmuş nəticələrdən seminarlarda, dərsləklərdə istifadə edilə bilməsidir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Tədqiqat işinin mövzusu Azərbaycan Dillər Universitetinin “Təlimdə innovasiyalar” kafedrasında hazırlanmışdır. Dissertasiyanın yekun nəticələri konfrans və kafedra iclaslarında məruzə edilmiş və bu məruzələrin məqalələri çap edilmişdir. Tədqiqat işində qeyd olunmuş başlıca müddəalar müəllifin çap edilmiş məqaləsində öz əksini tapır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, altı yarımfəsil, əldə edilmiş nəticə və dissertasiyanın fəsillərinin yazılmasında istifadə edilmiş mənbədən ibarətdir.

Birinci fəsil “Tələbə müstəqil fəaliyyətinin formalaşdırılması məsələləri” adlanır. Bu fəsildə müstəqil işin mahiyyəti, elmi-nəzəri əsasları, müstəqil işin

formalaşdırılmasında motivasiyanın yaradılması strategiyaları və müstəqil işin təşkilində motivasiyanın rolu araşdırılır.

İkinci fəsil “Xarici dillərin tədrisi prosesində tələbə müstəqil işinin təşkil edilməsi” adlanır. Bu fəsildə tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması ilə bağlı mövcud vəziyyətin analizi şərh edilir. Eləcə də, müstəqil işin təşkilində motivasiya yönümlü çalışmalar sistemi araşdırılır. Burada həmçinin tədqiqatla bağlı təşkil edilmiş eksperiment və onun nəticələrinin təhlili öz əksini tapır.

Nəticə hissəsi isə hər bir fəsildə aparılmış tədqiqatın yekun müddəalarını, təhlil edilmiş başlıca sualların cavablarını və ümumiləşdirilmiş nəticələri özündə əks etdirir.

FƏSİL 1. TƏLƏBƏ MÜSTƏQİL FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Müstəqil işin əsas mahiyyəti və elmi-nəzəri əsasları

Müasir dünyada özünü büruzə verən qloballaşma və integrasiya prosesləri gələcək peşəkar kadrların hazırlanmasında onların əmək bazarına uyğunluğunu təmin etmək üçün ali təhsil müəssisələri tərəfindən həyata keçirilməli olan yeni məqsəd və vəzifələr qoyur. Şübhəsiz ki, xarici həmkarları ilə əlaqələrin qurulması, habelə müasir dünya nailiyyətləri ilə tanışlıq və onlardan öz peşə fəaliyyətlərində istifadə baxımından peşəkar fəaliyyətin təmin edilməsi vasitəsi kimi xarici dildə danışan səriştəli mütəxəssisin hazırlanmasına; iş proqramlarında göstərilən səriştələrin həyata keçirilməsi və son nəticədə tələbat olan mütəxəssislərin hazırlanması üçün tədris prosesinə mövcud yanaşmaları yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır.

Müasir ali təhsilin ən mühüm problemlərindən biri mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsidir. Məzun olduqdan sonra tələbə nəinki xarici dildə müəyyən biliyə malik olmalı, ondan istifadə etmək bacarığına malik olmalı, həm də öz peşə fəaliyyəti üçün lazım olan məlumatları müstəqil şəkildə almalıdır.

Müstəqil iş tələbələrin səriştələrinin formalaşması ilə bağlı təhsil prosesinin tərkib hissələrindən biridir. Yeni təhsil paradigmasında tələbə passiv dinləyicidən problemi düzgün formalaşdırmaq, mümkün həll yollarını təhlil etmək, yekun nəticəyə gəlmək və seçilmiş variantın düzgünlüyünü əsaslandırmaq qabiliyyətinə malik olan fəal subyektə çevrilir. Bu baxımdan tələbələrin bu işi tədris prosesinin əsasını təşkil edir.

Tədqiqatçıların əsərlərinə müraciət edərək, iki anlayışın mövcudluğunu tapırıq: "müstəqil iş" və "müstəqil təhsil fəaliyyəti". Birincisi əsərlərdə daha çox rast gəlinir, lakin bəzi tədqiqatçılar bu iki anlayışı aydın şəkildə fərqləndirirlər. Beləliklə, G.M.Burdenyuk hesab edir ki, "iş" və "fəaliyyət" anlayışları eyni deyil,

çünkü "fəaliyyət" yaradıcılıq aspektini ehtiva edir və "iş" nəyinsə mexaniki icrasıdır [13, s.19].

İ.A. Giniatullin müstəqil təhsil fəaliyyətini tələbənin özü tərəfindən idarə olunan, yəni tələbənin "daxili" özünüidarəsi nöqteyi-nəzərindən nəzərdən keçirilən, müxtəlif dərəcədə "xarici" nəzarətdən asılı ola bilən idrak fəaliyyəti hesab edir. Müstəqil iş, onun fikrincə, "müəllimin gözü ilə" müstəqil təhsil fəaliyyətidir və bu, yalnız təhsil çərçivəsində, yəni tədrisin olduğu yerdə mümkündür [38, s.33]. Bununla belə, İqor Axmedoviç qeyd edir ki, tədqiqatda ən çox müstəqil iş ənənəvi olaraq müəllimin tələbənin fəaliyyətində birbaşa iştirakının olmaması ilə əlaqələndirilir [38, s.34]. Deyilənlərdən belə çıxır ki, heç də bütün tədqiqatçılar anlayışların belə ciddi bölgüsünü qəbul etmirlər. İ.A.Giniatullin özü vurğulayır ki, bu halda "müstəqil iş" anlayışına ənənəvi şəkildə baxmaq olar. Qeyd edək ki, həqiqətən də tədqiqatçıların əsərlərinin böyük əksəriyyətində məhz "müstəqil iş" anlayışına rast gəlinir. Baxılan iki anlayışın bizim tərəfimizdən sinonim hesab edildiyini nəzərə alsaq, bizim iş konsepsiyamız məhz "müstəqil iş" olacaqdır.

İstənilən biliyin inkişafı üzrə müstəqil iş bacarıqları insan tərəfindən erkən uşaqlıqdan mənimsənilir və həyatı boyu inkişaf edir. Universitetdə təhsil almağa başlayanda hər bir tələbə məktəbdə, əlavə təhsil müəssisələrində, məktəbdənkənar fəaliyyətlər zamanı və evdə təhsil prosesində əldə edilən öz hərəkətlərini təşkil etmək üçün şəxsi təcrübə və bacarıqlara malikdir. Bununla birlikdə, bir universitetdə oxuyarkən müstəqil işin təşkili üçün tələblər əhəmiyyətli dərəcədə artır, çünki onlar mürəkkəb ümumi mədəni və peşə səlahiyyətlərinin inkişafı ilə əlaqələndirilir.

Ümumilikdə tədrisin, eləcə də xarici dillərin, xüsusən ingilis dilində xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin tədrisinin səmərəliliyini tələbələr müstəqil işində intensivlik olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Xarici dilin tədrisi ilə bağlı dövlət standartlarının tələblərinə görə, tələbələr müstəqil işinin rolu sinif fəaliyyəti ilə eyni dərəcədə vacib olduğundan, tələbələr müstəqil

fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinin xarici dillərin tədrisinin vacib tərkib hissəsi olduğunu iddia etmək olar.

Tədris planına uyğun olaraq universitetdə tələbələrin müstəqil işi praktiki məşğələlərə özünü hazırlamaq formasında, müxtəlif leksik və qrammatik məşqlərin yerinə yetirilməsi, mətnlərin tərcüməsini yerinə yetirmək, mətnin təkrar izahatlarının hazırlanması, orijinal kommunikasiyaların hazırlanması, sınaq və imtahanlara hazırlıq “Xarici dil” fənni üzrə ayrılmış ümumi saatların yarısından çoxunu təşkil edir. Tələbələrin xarici dili öyrənməkdə müstəqil işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dil dərslərində ən böyük məhsuldarlığı "tandem" dərsi - müstəqil iş təmin edir. Eyni zamanda, dərsi qeyd məlumatları ilə, müstəqil işi isə onların bərpası ilə müqayisə etmək olar.

Yeni təhsil sistemində özünütəhsil prioritet yer tutur, çünki mexaniki biliklərin müəllim-tələbə xətti ilə ötürülməsi sistemində həm ümumi mədəni, həm də peşəkar sərişlərin formalaşdırılması mümkün deyildir. Bu günə qədər təhsil paradigmasının modernləşdirilməsi vektoru təlimatların dəyişdirilməsinə yönəldilmişdir, burada vəzifə qeyri-sabit və daim dəyişən şəraitdə müxtəlif problemlərə orijinal, qeyri-standart həll təklif edə bilən səlahiyyətli bir insan hazırlamaqdır. Müstəqil iş problemlərini geniş kontekstdə həll etməyə hazırlığın formalaşması öyrənməyə reflektiv yanaşmadan istifadə edərək müxtəlif fənlərin daha problemli öyrənilməsini, problemə baxışını əks etdirmək bacarığını, öz suallarını tərtib etməyi əhatə edir.

Beləliklə, xarici dillərin tədrisi metodologiyasında xüsusi diqqət yetirilən ali təhsilin inkişafının müasir tendensiyaları baxımından tələbənin müstəqil işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dilin tədrisinin müasir konsepsiyasında əsas aspektlərdən biri məhsuldar təlim fəaliyyətinə, yəni təhsilin məqsədlərində, məzmununda və texnologiyalarında “kənar tapşırıq”ların azaldılmasına yenidən istiqamətlənmədir. Bundan əlavə, dil və mədəniyyətin müstəqil öyrənilməsi üçün metodların inkişafı, sosial və kommunikativ fəaliyyətlərdə şəxsi əhəmiyyətli

təcrübənin əldə edilməsi prioritetdir. Çünki akademik saat çatışmazlığı və geniş proqram şəraitində materialın çoxu keyfiyyətini itirmədən evdə öyrənilməlidir.

Metodiki ədəbiyyatda və tədris praktikasında təhsilin müxtəlif pillələrində xarici dilin mənimsənilməsi prosesində tələbələrin müstəqil işinin təşkili üzrə kifayət qədər təcrübə vardır. Bu sahə üzrə mütəxəssislərin elmi işlərində sinif və sinifdənəknar müstəqil işlərin təşkilinin müxtəlif formaları, xarici dilin müxtəlif aspektlərinin mənimsənilməsi üzrə müstəqil iş üçün müxtəlif növ təlim tapşırıqları və tapşırıqlar sistemləri, təhsil bacarıqlarının inkişafı da daxil olmaqla, həmçinin tələbələrin stimullaşdırıcı və idrak fəaliyyətləri təsvir edilmişdir. Metodistlərin (İ.A.Zimnyaya, N.F.Koryakovtseva, L.D.Tsukanova) nöqtəyi-nəzəri əsasında müstəqil işi “məqsədli, daxili motivasiyalı, subyektin özü tərəfindən strukturlaşdırılmış proses və nəticə baxımından onun tərəfindən düzəldilmiş iş” kimi müəyyən etmək olar [18, s.250-256].

Müstəqil iş anlayışının bir çox tərifləri var.İngilis dilinin tədrisi baxımından biz öz tədqiqatımızda E.Q.Əzimov və A.N.Şukinin tərifini rəhbər tutacağıq. müstəqil iş şagirdlərin müəllimlə birbaşa əlaqə saxlamadan təklif olunan tapşırıq və tapşırıqları yerinə yetirdiyi və ya bu proses müəllim tərəfindən dolayı yolla xüsusi tədris materialları vasitəsilə idarə olunduğu təlim fəaliyyətinin bir növüdür. Müəlliflərin fikrincə, müstəqil iş prosesində ayrılmaz məcburi əlaqə müəllimin müəyyən etdiyi və ya dərsləkdə, təlim proqramında təsvir olunan münasibətə əsaslanan tələbələrin fərdi işidir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, konsepsiyanın tərifini açıqlayaraq alimlər müstəqil işin həm sinifdən kənarda (evdə, laboratoriyada), həm də sinifdə yazılı və ya şifahi şəkildə aparılmasının mümkünlüyü kimi bir xüsusiyyətini vurğulayırlar [8, s.268].

A.A.Mirolubov müstəqil iş dedikdə, müəllimin bilavasitə iştirakı olmadan, lakin onun göstərişi ilə sinifdə və sinifdənəknar işlərdə və ya evdə tələbələrin fərdi və kollektiv fəaliyyətlərinin müxtəlif növlərini başa düşür [28].

Müstəqil iş yerinə yetirilməsi yüksək səviyyəli özünüdərk, refleksivlik, özünə nəzarət və intizam tələb edir. Müstəqil iş akademik səriştə ilə birbaşa bağlıdır, çünki onun həyata keçirilməsinin effektivliyi təhsil səriştəsinin nə dərəcədə formalaşmasından, ilk mərhələdə müəllimin köməyi ilə və sonrakı mərhələlərdə tamamilə müstəqil olaraq məqsəd qoymaqdan və məqbul həll yolu seçməkdən tutmuş özünü idarə etməyə və sonda özünü qiymətləndirməsinə qədər təhsil fəaliyyətinin öyrənilməsi və effektiv müstəqil idarə edilməsi bacarığı və hazırlığından birbaşa asılıdır.

Müstəqil işdə aparıcı subyektin rolu İ.A.Zimnyayanın müstəqil iş konsepsiyasına tam uyğun gələn müəllimə deyil, tələbəyə məxsusdur. Bu konsepsiyaya görə, müstəqil iş həm müəllim tərəfindən həyata keçirilən çevik, vasitəçi idarəetmə, həm də fəaliyyət proqramı, habelə tədris materialının məzmunu daxildir ki, bu da öz növbəsində özünü idarə etmə və özünə hörmətin inkişafına kömək etməlidir. İ.A.Zimnyaya öz işində “subyektin özünü tənzimləməsi” terminindən istifadə edir: “Tələbənin özünü tənzimləməsi müstəqil fəaliyyəti proqramlaşdırma qabiliyyətini, yəni fəaliyyətin müvafiq məqsədinin şərtləri ilə əlaqədar olaraq, öz fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, verilmiş şərtlərin dəyişdirilməsi, bu dəyişdirilmə üçün vasitələrin seçilməsi, fərdi hərəkətlərin ardıcılığının müəyyən edilməsi metodunu seçmək qabiliyyətini nəzərdə tutur” [18, s.254]. Özünü tənzimləmənin mühüm təzahürü həm də öz hərəkətlərinin yekun və aralıq nəticələrini qiymətləndirmək bacarığıdır. Beləliklə, özünü tənzimləməni inkişaf etdirmək üçün tələbələr təhsil səriştəsinin formalaşmasının bir hissəsi kimi həyata keçirilən məqsəd qoyma, öz fəaliyyətlərini modelləşdirmə bacarıqlarını inkişaf etdirməlidirlər. Bu fakt təhsil səriştəsi ilə müstəqil iş arasındakı əlaqəni bir daha vurğulayır. Təhsil səriştəsinin formalaşması tələbələrin müstəqil işindən dərhal əvvəldir, çünki onun həyata keçirilməsi müəyyən bacarıq və qabiliyyətlərə sahib olmağı tələb edir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müstəqil iş tərbiyə və tədris prosesinin ən mühüm komponentlərindən biridir. Buna görə də müstəqil iş anlayışının tərifindən əlavə, bəzi elmi məqalələrdə müstəqil iş növlərinin müxtəlif təsnifatlarının verildiyinə diqqət yetirmək lazımdır. Beləliklə, məsələn, alim-psixoloq K.N.Kornilov müstəqil işi iki növə ayırır:

1. Yadda saxlama proseslərinə əsaslanan fəaliyyəti nəzərdə tutan tələbələrin müstəqil işi (buna bilik, vərdiş və bacarıqların sonradan praktik istifadə ilə, habelə dərsliklərdə yazılmış materialların rəhbərliyi nəzərə alınmaqla mənimsənilməsi daxildir).
2. Tələbələrin təfəkkür və yaradıcılıq proseslərinin inkişafına yönəlmiş köməkçi fəaliyyətə malik müstəqil iş (bilik, vərdiş və bacarıqların mənimsənilməsini və dərk edilməsini, onların yaradıcı transformasiyasını, çevrilməsini və sonradan müstəqil mənimsənilməsini ehtiva edir) [24, s.13-15].

Bu müstəqil işin hər iki növü ingilis dili dərslərində xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin tədrisində istifadə olunur.

A.V.Konışeva öz tədqiqatında göstərir ki, müstəqil iş zamanı diqqətin və yaddaşı sərbəst edilməsinə kömək edən ən yaxşı amil tələbələr üçün həvəsləndirici idrak tapşırığının qoyulmasıdır. Tələbələrə müstəqil iş üçün təklif olunan tapşırıqlar və ya fəaliyyət növləri mümkün qədər yaradıcı düşüncə prosesi ilə əlaqəli olmalıdır. Çünki bu cür işlərlə tələbələr tərəfindən mənimsənilən hər şey həmişə tələbələrin öz fəaliyyətinin nəticəsidir [23, s.208].

Z.A.Abasov da öz tədqiqatlarında didaktik məqsəd fərqlərini vurğulayaraq müstəqil işin bir neçə növünü müəyyən edir:

1. Reproduktiv tipli müstəqil iş. Bu iş növü vəziyyətdən asılı olaraq fəaliyyət üsullarını, əlamətləri, faktları və onların təriflərini yadda saxlamağa imkan verir, həmçinin onları möhkəmləndirmək üçün bacarıq və bacarıqları formalaşdırır. Bu tip iş kontekstində tələbələr model əsasında hərəkətlərin

təkrar istehsalında və təkrarlanmasında müstəqillik nümayiş etdirirlər. Bu tip iş çox vacibdir, çünki bu, tələbənin həqiqətən müstəqil işinin təməlinin formalaşmasında aparıcı həlqədir. Müstəqil işin reproduktiv tipində müəllimin roluna gəldikdə, hər bir tələbə üçün fərdi olaraq uyğun bir həcm müəyyən etməkdir. Yuxarıda göstərilənlərin hamısı əsas biliklərin kifayət qədər olmaması səbəbindən digər növ müstəqil işə tələsik keçidlə bağlı yaranan risklərdən danışır. Lakin bu iş növü səviyyəsində uzun müddət qalmaq tələbələr üçün də arzuolunan deyil, çünki bu, motivasiyanın azalmasına və xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərini öyrənməyə marağın itməsinə səbəb ola bilər.

2. Rekonstruktiv-variantiv tipli müstəqil iş. Tələbələrin bu iş növü müəllimin təklif etdiyi ümumi fikrə və qoyulmuş şərtləri nəzərə almaqla mövcud nəzəri və praktiki əsas biliklərə əsaslanaraq problemin həlli yolunun müstəqil tapılmasına əsaslanır. Bu tip iş tələbələrə konkret vəziyyətlərə münasibətdə bilikləri müstəqil şəkildə dərk etməyə, hadisənin və ya faktın təhlilini aparmağa, müstəqil idrak fəaliyyətini, habelə daxili motivasiyanı inkişaf etdirməyə, zehni fəaliyyəti artırmaq üçün şərait yaratmağa imkan verir. Belə müstəqil işləri yerinə yetirərkən tələbələr təhsil prosesində müstəqilliyin daha da yaradıcı inkişafı üçün əsas əldə edirlər.
3. Evristik tipli müstəqil iş. Bu növ müstəqil iş təklif olunan nümunələrdən kənar cavab və həll yollarını tapmaq bacarığının formalaşdırılması üçün lazımdır. Çox vaxt bu cür iş tələbələrə problemin həlli yollarını müstəqil müəyyənləşdirməyə və sonra onları tapmağa imkan verir. Bu tip müstəqil iş sayəsində biliklər və onların müstəqilliyi yeni qeyri-standart həllərin daimi axtarışına, mövcud biliklərin ümumiləşdirilməsinə və sistemləşdirilməsinə, habelə onların qeyri-standart vəziyyətlərə köçürülməsinə əsaslanır ki, bu da tələbələri daha mobil, bacarıqlı edir, onlarda özünütəhsil həvəsini təmin edir. Bu tip müstəqil işdə siz belə tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz: müstəqil

izahat, nümayişin təhlili, arqumentlərdən və ya tənliklərdən və hesablamalardan istifadə edərək növlərin ciddi əsaslandırılması.

4. Müstəqil yaradıcılıq işi. Bu iş növü yekun xarakter daşıyır, tələbələrdən yüksək peşəkarlıq və səriştə tələb edir. Bu fəaliyyət sayəsində tələbələr mövcud bilikləri möhkəmləndirməklə, həmçinin müstəqil axtarış bacarıqlarını inkişaf etdirməklə prinsipial olaraq yeni biliklər əldə edirlər [7, s.81-84].

Pedaqoji təcrübədə hər bir müstəqil iş növü müəllimlər tərəfindən sinif və dərsləndirici fəaliyyət sistemində istifadə olunan çoxlu sayda fəaliyyət və tapşırıqların istifadəsi ilə təmsil olunur.

A.V.Konışevanın tədqiqatlarına əsaslanaraq, xarici dilin tədrisində müstəqil fəaliyyətin təşkili formasına görə müstəqil işin aşağıdakı növlərini ayırd etmək olar:

1. Fərdi müstəqil iş, tələbənin öyrəndiyi kollektiv-paylayıcı fəaliyyətin nəticəsi nöqtəyi-nəzərindən qarşıya qoyulmuş tədris, yaradıcılıq və ya tədqiqat vəzifəsi ilə müstəqil işdir: təlim tapşırığının məqsədini müəyyən etmək, öyrənmənin gedişatını planlaşdırmaq, nəzarət etmək və özünüqiyətləndirməni həyata keçirmək.
2. Cütlüklərdə müstəqil iş iki nəfərin işidir və daha böyük qruplarda olduğu kimi eyni iş qaydalarına əsaslanır. Bu növ işin məqsədi çox vaxt özünü idarə etməkdir. Bu iş növündə yadda saxlamaq lazımdır ki, daha məhsuldar iş üçün tələbələrə nümunə lazımdır.
3. Ölçüsü baxımından qrup müstəqil işinə 6 və ya daha az adamdan ibarət qruplar daxildir. Tələbələrə öz fikirlərini ifadə etmək və danışmaq imkanı yaratmaq üçün qruplar məhz belə ədədi qüvvədə təşkil edilir. Qruplarda işləmək sayəsində hər bir tələbənin özünü sübut etmək, tapşırığın həllində fəal iştirak etmək, ictimai çıxış və tənqid qorxusundan azad olmaq, məsuliyyət hiss etmək və uğura can atmaq şansı olur. Qrupda işləyərkən hər

bir tələbə bərabər hüquq və vəzifələr əldə edir. Həm də yadda saxlamaq lazımdır ki, qrupun bütün üzvləri qrupun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində iştirak edir, hər birinin töhfəsini qiymətləndirir.

4. Frontal müstəqil iş. Bu iş növü müəllimin eyni zamanda bütün tələbələrə yönəlmiş fəaliyyətindən ibarətdir. Əsasən, bu iş növü düşüncə mərhələsində, məqsəd və vəzifələrin qoyulması zamanı, tədqiqat fəaliyyəti prosesinin planlaşdırılması və modelləşdirilməsi mərhələlərində, universal təlim fəaliyyətinin tədrisinin ilkin mərhələsində istifadə olunur [22, s.352].

Tədqiqatımızda xarici dil nitq fəaliyyətinin tədrisində müstəqil iş növlərinin bu təsnifatına əsaslanacağıq.

Qeyd edək ki, E.Q.Əzimova və A.N.Şçukina müstəqil iş növlərinin təsnifatı ilə bağlı A.V.Konışevanın fikrini bölüşürlər. Onların fikrincə, müstəqil iş fərdi, cüt və ya kollektiv xarakter daşıya bilər.

Tələbələrin müstəqil işi üçün tapşırıqlar toplusu fərdi seçim etmək və tədris prosesinin məqsədinə çatmağa yönəlmiş materialın miqdarını müəyyən etmək imkanı verməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil iş üçün nəzərdə tutulmuş tapşırıqlar tələbələrin fəal iştirakını və fəaliyyətin yaradıcı xarakterini, yeni qeyri-adi həllərin axtarışına stimül və motivasiyanı nəzərdə tutur. Məhz buna görə də müstəqil iş üsullarına yiyələnmək xarici dilin tədrisində özünütəhsil bacarıqlarının inkişafı üçün ilkin şərtidir.

V.V.Kraevskinin tədqiqatlarına əsaslanaraq qeyd etdik ki, müstəqil iş xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin tədrisi zamanı tələbələrin biliyinin dərinliyinə və möhkəmliyinə, onların idrak qabiliyyətlərinin inkişafına, biliklərin mənimsənilmə sürətinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Sistemli şəkildə aparılan müstəqil iş, onun düzgün təşkili ilə tələbələrə müəllimin hazır materialı çatdırdığı zaman əldə etdikləri biliklərlə müqayisədə daha dərin və möhkəm biliklər əldə etməyə kömək edir. Tələbələr tərəfindən didaktik məqsəd və məzmun baxımından müxtəlif müstəqil işlərin icrasının təşkili

onların idrak və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına, təfəkkürün inkişafına kömək edir, eləcə də öyrənmə vəziyyətini yaşamağa vəfərdi praktik təcrübə qazanmağa imkan verir. Müstəqil işlərin aparılması üçün diqqətlə düşünülmüş metodika ilə tələbələrdə praktiki bacarıq və bacarıqların formalaşma tempi sürətlənir və bu da öz növbəsində idraki bacarıq və bacarıqların formalaşmasına müsbət təsir göstərir [26, s.352].

Müstəqil fəaliyyət qabiliyyəti və hazırlığı tələbələrin psixikasının formalaşan xüsusiyyətləridir və onlar yalnız sadə məsələlərin həlli üsullarının daha mürəkkəblərin həllinə köçürülməsi şəraitində formalaşa bilər. Didaktikada müstəqil işə hazırlığın üç səviyyəsi var: reproduktiv, yarı yaradıcı və yaradıcı, təhsil sərəştəsinin formalaşma dərəcəsini nümayiş etdirən və xarici motivasiyadan daxili motivasiyaya daimi keçid. N.F.Koryakovtseva bu səviyyələri idarə olunan təcrübə (“müəllim tərəfindən idarə olunan”), qismən idarə olunan təcrübə (şüurlu alternativ seçim) və sərbəst təcrübə (tam müstəqillik) kimi təyin edir [25, s.14–15].

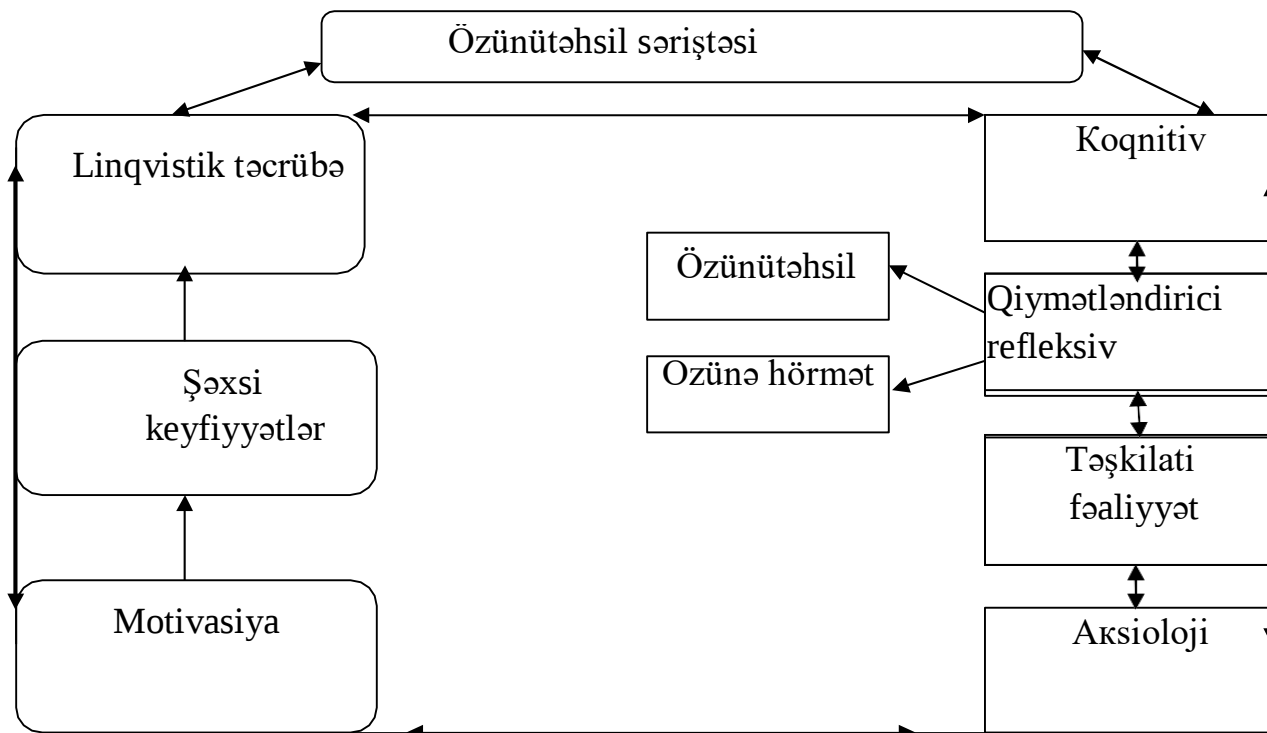
Təhsil sərəştəsinin formalaşma dərəcəsinin parametrlərinə əlavə olaraq, xarici motivasiyadan daxili motivasiyaya tədricən keçid və tələbənin muxtariyyət və müstəqillik dərəcəsinin artması, N.F.Koryakovtseva tərəfindən təklif olunan səviyyələr müəllimin nəzarətindən və qiymətləndirməsindən özünə hörmət və özünə nəzarətə keçidi nümayiş etdirir. Geniş mənada, son iki anlayış meta-fəaliyyətin tərkib hissəsi kimi qəbul edilir və insanın öz təlim fəaliyyəti prosesini izləmək və tənqidi şəkildə əks etdirmək qabiliyyətini ifadə edir. Bu qabiliyyət təhsil sərəştəsi səviyyəsinin və tələbə müstəqillik dərəcəsinin ən vacib göstəricisi kimi təqdim edilə bilər [25, s.61].

Özünü-tərbiyə sərəştəsi aşağıdakı komponentləri ehtiva edir: motivasiya, koqnitiv, təşkilati-fəaliyyət, qiymətləndirici-refleksiv, aksioloji, şəxsi və linqvistik özünü-təhsil fəaliyyəti təcrübəsi.

Qrafik olaraq, özünü-təhsil sərəştəsinin strukturu “Şəkil 1”-də göstərilmişdir və o, həm də özünü-təhsil sərəştəsinin komponentlərinin qarşılıqlı asılılığını aydın

şəkildə nümayiş etdirir. Bu, komponentlərdən birinin əskikliyi zamanı qalanların hamısında sonrakı dəyişikliklərin baş verəcəyini göstərir.

Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirici-refleksiv komponent özünüqiymətləndirmə və özünütərbiyəyə bölünür, başqa sözlə, şagirdin müstəqil fəaliyyətini təhlil etmək və müxtəlif refleksiv üsullardan istifadə etmək bacarığı nəzərdə tutulur.

Şəkil 1. Özünütəhsil səriştəsinin strukturu.

Xarici dili mənimsəmə prosesində tələbənin müstəqilliyinin və muxtariyyətinin göstəricisi kimi özünə hörmətdən danışarkən, ünsiyyət və öyrənmə bacarıqlarının özünü qiymətləndirməsinin müəyyən bir miqyasını təyin etmək olar. Məsələn, “mən xəbərdaram - özüm mənimsəmişəm - öyrənmə situasiyasında sərbəst danışiram - autentik situasiyada sərbəst danışiram - yeni situasiyaya yaradıcı (məhsuldar) sahiblikdən istifadə edib keçməyi bacarıram” [25, s.61]. Təqdim olunan təhsil fəaliyyətinin əks etdirici özünüqiymətləndirmə şkalası xarici dilin öyrənilməsi sahəsində təhsil səriştəsinin formalaşması, eləcə də tələbənin müstəqillik və muxtariyyət dərəcəsinin faktiki şüur səviyyəsindən şüurlu nəzarət

səviyyəsinə yüksəldilməsi dinamikasını təsvir edən miqyası kimi qəbul edilə bilər [27, s.224-231].

Xarici dilin öyrənilməsində muxtariyyət öyrənmə prosesinə şüurlu münasibət yolu ilə öyrənilməli olan qabiliyyət kimi qəbul edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, tələbə muxtariyyəti mütləq ola bilməz, çünki bu, onların xarici dili öyrəndikcə daim inkişaf edən akademik səriştəsinə əsaslanır. Müasir təhsil paradigmasında tələbənin peşəkar problemlərin müstəqil həllinə hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu məqsədə nail olmaq üçün universitetdə tələbələrin müstəqil işinin təşkili üçün “layihə” modelinin işlənilib hazırlanması çox məqsədəuyğundur. Aydındır ki, layihə yaratmaq üçün tələbələrə sinifdə formalaşan ilkin nəzəri əsas lazımdır. Belə bir sistemdə tələbələrin müstəqil işi də layihənin icrası zamanı yaranan bütün məsələlər üzrə müəllimin daimi məsləhətləşmələri ilə müşayiət olunmalıdır. Nəticədə, təhsil səriştəsi həyata keçirilir, lakin eyni zamanda, funksional zəruri bacarıq və səriştələrin müstəqil inkişafının yeni formalarına yönəldilir: yəni öz-özünə məlumat axtarmaq, öz biliklərini qurmaq, öz hərəkətlərini planlaşdırmaq, konkret məhsul əldə etmək və onu qiymətləndirmək. Beləliklə, müasir təhsil paradigmasının həyata keçirilməsində tələbələrin müstəqil işinin “layihə” modeli prioritet istiqamətə çevrilir. Bu müstəqil işin təşkili sistemi təkcə ayrı-ayrı fənlərə deyil, bütövlükdə bütün əsas təhsil proqramına əsaslı yanaşma təmin edir. Belə inteqrasiyalı yanaşma son nəticədə tələbələrin ali təhsilin dövlət standartında nəzərdə tutulmuş məqsədlərin müəyyən edilməsi, problemlərin həlli, planlaşdırılması, əlaqələrin təşkili, problemlərin aradan qaldırılması, aralıq mərhələləri və bütövlükdə layihəni əks etdirən səriştələrin, birlikdə işləmək, bilik və bacarıqlardan istifadə etmək səriştəsinin formalaşmasına diqqət yetirməyə kömək edəcək və ümumilikdə dil fakültəsinin tələbələri üçün yeni təhsil paradigmasının tələblərinə uyğun olaraq təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə töhfə verəcək.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, sinifdə dərslər zamanı təşkil edilmiş təlim fəaliyyətinin köməyi ilə müstəqil işləmək bacarığı və hazırlığı məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılmalıdır. Tələbələr təlimin məqsəd və vəzifələrini, tapşırıqları yerinə yetirərkən təlim hərəkətlərinin ardıcılığını, hər bir tapşırığın məqsədini və müəyyən bir bacarıq və ya səriştənin formalaşması üçün əhəmiyyətini aydın başa düşməlidirlər. Bu məqsədə nail olmaq üçün müəllim tələbələrə təkcə fərdi qayda və strategiyaları deyil, həm də məqsəd və onlara nail olmaq yolları haqqında baxışı, planlaşdırma strategiyasını və seçilmiş materialla işin təşkilini, nəzarət meyarları və öz nəticələrinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən aydın qurulmuş sistemi mənimsəməyə kömək etməlidir.

1.2. Tələbə müstəqil işinin təşkil edilməsi strategiyaları

Müasir təhsildə mühüm problemlərdən biri sinifdənkənar müstəqil işlərə ayrılan saatların sayının artırılması ilə əlaqədar tələbələrin müstəqil işinin düzgün təşkilidir, yəni mövzuların öyrənilməsinə ayrılmış auditoriya saatlarının 75%-i. Tədris prosesi elə qurulub ki, o, təkcə sinif işlərini deyil, həm də müstəqil işləri də əhatə edir. Bu biliklərin praktikada sonradan müstəqil inkişafı olmadan biliyin passiv qavranılması qeyri-kafi hesab olunur [50, s.102].

Sürətlə dəyişən müasir dünyada insanlar yalnız müəyyən bilik, vərdiş və bacarıqlar toplusuna malik olmağın mənfi cəhətlərini çoxdan dərk ediblər. Onlara əsaslanan şəxsi, sosial və peşəkar səriştələrə sahib olmaq daha vacibdir. Belə bir səriştə məlumatı müstəqil əldə etmək, təhlil etmək və səmərəli istifadə etmək bacarığı, rəşional yaşamaq və işləmək bacarığıdır. Bu, vəziyyətə cavab verməyə və mövcud bilik, bacarıq və bacarıq kapitalından ən səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Sosial-iqtisadi vəziyyətin, deməli, təhsilin dəyişməsi dövründə ali məktəb məzununa yeni tələblər qoyulur, məsələn: biliklərin öz-özünə mənimsənilməsi və təkmilləşdirmə bacarıqlarına malik olmaq; əldə edilmiş bilikləri innovativ

texnologiyalara və konkret həllərə çevirmək bacarığı; sosial və peşəkar mobilliyə hazır olmaq və s.

Müstəqil işin uğurlu tətbiqinə təsir edən bir sıra amillərə aşağıdakılar aid edilir:

- ✓ təkmilləşdirilmiş akademik fəaliyyət;
- ✓ artan motivasiya və inam;
- ✓ tələbələrin məhdudiyyətləri və onları idarə etmək bacarığı haqqında daha çox məlumatlı olması;
- ✓ müəllimlərə tələbələr üçün diferensiallaşdırılmış tapşırıqlar verməyə imkan yaratmaq; və
- ✓ təcridolunmaya qarşı çıxmaqla sosial inklüzivliyin təşviq edilməsi [48, s.1-2].

Aparılan araşdırmalar müəyyən etdi ki, müstəqil öyrənmə yanaşmalarından istifadə müəllimlərə öz siniflərində daha geniş spektrli fəaliyyətlər təşkil etməyə və təşkilat və davranışa deyil, tədris və öyrənməyə daha çox diqqət yetirməyə imkan verir. Məsələn, müstəqil iş üsulunun tətbiqi ilə digər qruplar müstəqil işlədiyi zaman müəllimlər xüsusi qruplarla (müəllimin köməyinə ehtiyacı olan tələbələrlə) işləməyə imkan yaranır.

Xarici dil müəllimləri tədris zamanı xarici dillərin tədrisinin pedaqoji əsasını təşkil edən tədrisin əsas ümumi didaktik prinsiplərinə əsaslanmalıdırlar. E.Q.Əzimov və A.N.Şchukina öz elmi işlərində ümumi didaktik prinsiplərin aşağıdakı təsnifatını təqdim edirlər:

- Təlim-tərbiyə prinsipi – tələbələrin dünyagörüşünün formalaşmasında, onların əxlaqi davranış normalarına yiyələnməsində, tələbələrin əqli qabiliyyətlərinin inkişafında, şəxsiyyətin formalaşmasında təcəssüm olunur. Xarici dilin tədrisi prosesində bu prinsip tələbələrin təhsil səriştəsinə daxil olan şəxsi keyfiyyətləri, başqa xalqların mədəniyyətlərinə hörmət,

dözümlülük kimi keyfiyyətləri inkişaf etdirməyə hesablanmış tədris materialının məzmununda və tədris metodlarında özünü göstərir.

- Şüur prinsipi. Tələbələrin linqvistik təfəkküründən istifadə, onların qarşısında duran vəzifələrdən xəbərdar olmaq, müstəqil həll yolları axtarışına və məntiqi təfəkkürə arxalanmaq, biliklərin təhsilin məzmununa daxil edilməsi kimi xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Bu məlumatlar nitqdə fikirlərini düzgün ifadə etmək bacarığı ilə faktların, təriflərin, qanunların şüurlu və dərindən dərk edilməsinə, nəticələrin ümumiləşdirilməsinə kömək etməlidir. Tədrisdə bu prinsipin həyata keçirilməsi həm də tələbənin müstəqil iş üsullarına yiyələnməyi nəzərdə tutan təlim prosesinin özünə şüurlu münasibəti deməkdir. Xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin inkişafı üzrə müstəqil işə gəldikdə, bu prinsipin həyata keçirilməsi məlumatın müstəqil axtarışı və seçilməsi elementlərindən istifadəyə kömək edir.
- Fəaliyyət prinsipi tələbənin şüur və dərk etmək üçün zəruri olan psixi proseslərinin, diqqətinin, təfəkkürünün, yaddaşının və iradəsinin istifadəsini və maksimum dərəcədə aktivləşdirilməsini, həm yazılı, həm də şifahi danışiq dilində nitqin formalaşmasını nəzərdə tutur. Fəaliyyətin əsas mənbələri məqsədlər, motivlər, istəklər və maraqlardır. Bilik, qabiliyyət və bacarıqlar tələbələrin xarici dil nitq fəaliyyəti və təfəkkürünün birləşməsinə əsaslanan fəal zehni əməyi prosesində formalaşır.
- Müstəqilliyin artırılması prinsipi. İdrak müstəqilliyinin artması tələbi, müəllim tərəfindən azaldılmış nəzarət şəraitində tələbələrin müstəqil təhsil fəaliyyətini həyata keçirmək qabiliyyətinin inkişafını nəzərdə tutur.
- Mürəkkəblik və fərqləndirmə prinsipi. O, nitq fəaliyyətinin növlərini və onların struktur komponentlərini hərtərəfli mənimsəməyi nəzərdə tutur və bir tərəfdən fonetikanın, lüğətin, qrammatikanın və dinləmənin, danışmanın, oxumanın, yazının sıx əlaqəsini, digər tərəfdən dilin hər bir tərəfinin

xüsusiyyətlərini və xarici dildə nitq fəaliyyətinin növünü əks etdirir. Tələffüz, lüğət, qrammatika və şifahi nitqin, oxu və yazının inkişafının təhsilin başlanğıcından paralel mənimsənilməsində mürəkkəbliyə və fərqləndirmə prinsipi həyata keçirilir. Nitq fəaliyyətinin növlərini və dilin aspektlərini öyrədikən onlar qarşılıqlı şəkildə gücləndirilir ki, bu da dil materialının nitqə çıxarılmasını və nitq bilik və bacarıqlarının bir nitq növündən digərinə ötürülməsini asanlaşdırır.

- Funksionallıq prinsipi. Yeni leksik vahidlərin və qrammatik strukturların nitqdəki funksiyaları ilə sıx əlaqədə mənimsənilməsini nəzərdə tutur. Bu prinsipə riayət etmək dilin praktiki mənimsənilməsi yolunu təmin edir: nitqin məzmunu onun ifadə vasitələrinin seçimini və mənimsənilməsini müəyyən edir [8, s.275-277].

Yuxarıda göstərilən bütün tədris prinsipləri nitq fəaliyyətinin növləri üçün tədris metodlarının seçilməsini və müstəqil işin təşkilini müəyyənləşdirir.

Tədris metodu üç əlamətlə səciyyələnir: o, təlimin məqsədini, assimilyasiya metodunu, öyrənmə subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin xarakterini göstərir.

Hər bir tədris metodu onda bu xüsusiyyətlərin təzahür əlamətlərini əks etdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və metodların birləşməsi pedaqoji təhsilin bütün məqsədlərinə çatmağı təmin etməlidir.

Yu.K.Babanski təlim prosesinə vahid yanaşmaya əsaslanan tədris metodlarını bölüşür. Bu təsnifata görə tədris metodları üç qrupa bölünür:

1. Tədris və idrak fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi üsulları;
2. Tədris və idrak fəaliyyətinin stimullaşdırılması və həvəsləndirilməsi üsulları;
3. Tədris və idrak fəaliyyətinin səmərəliliyinə nəzarət və özünə nəzarət üsulları.

Birinci qrupa aşağıdakı üsullar daxildir:

- Perseptual (hiss orqanları ilə təhsil məlumatlarının ötürülməsi və qavranılması);
- Şifahi (mühazirə, hekayə, söhbət və s.).
- Vizual (nümayiş, illüstrasiya).
- Praktiki (təcrübələr, məşqlər, tapşırıqlar).
- Məntiqi, yəni məntiqi əməliyyatların təşkili və həyata keçirilməsi (induktiv, deduktiv, analogiya və s.).
- Qnostik (tədqiqat, problem-axtarış, reproduktiv).
- Təhsil fəaliyyətinin özünü idarə etməsi (kitab, alətlərlə müstəqil iş və s.).

İkinci qrup üsullara aşağıdakılar daxildir:

- Öyrənməyə marağın formalaşdırılması üsulları (idrak oyunları, maarifləndirici müzakirələr, problemlə vəziyyətlərin yaradılması və s.).
- Tədrisdə vəzifə və məsuliyyətin formalaşdırılması üsulları (həvəsləndirmə, bəyənə, qınama və s.).

Üçüncü qrupa daxildir:

- ✓ Bilik, vərdiş və bacarıqların şifahi, yazılı və maşınla yoxlanılması üsulları.
- ✓ Öz pedaqoji və idrak fəaliyyətlərinin effektivliyinin müstəqil idarə edilməsi üsulları [10, s.207].

Üsulların nəzərdən keçirilən təsnifatına əsasən qeyd etmək lazımdır ki, xarici dil nitq fəaliyyətinin məhsuldar növlərinin öz-özünə mənimsənilməsi prosesinin sistemləşdirilməsində və onu mürəkkəbləşdirilməsində xarici dilin tədrisi üçün müəyyən bir metodika lazımdır. Bu, qarşıya qoyulan vəzifələri mümkün qədər dolğun şəkildə həll etməyə, yəni yazı və nitq bacarıqlarına yiyələnməyə imkan verəcəkdir.

Tələbələrin müstəqil işinin təşkilində istifadə olunan təhsil və idrak strategiyaları xarici dilin tədrisi sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. E.G.Əzimov və A.N.Şçukin bunu “dil sistemi haqqında bilikləri anlamaq, yadda saxlamaq və

istifadə etmək, nitq bilik və bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün tələbələr tərəfindən istifadə olunan intellektual texnika və səylərin məcmusu” kimi müəyyən edirlər [8].

Tələbənin müstəqil işinin məzmunu və texnologiyası təhsil strategiyalarında ümumiləşdirilir. Strategiyalar tələbələrin yaradıcılıq və müstəqil fəaliyyətini formalaşdırmaq və istiqamətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və tələbə şəxsiyyətinin inkişafının ümumi proseslərinə və onun təhsil fəaliyyətində iştirakına əsaslanır.

Dil öyrənmə strategiyaları, ilk növbədə, eksklüziv məqsədə çatmağa - öyrənilən dil haqqında biliklərini və anlayışını təkmilləşdirməyə yönəlmiş tələbələrin şüurlu psixi fəaliyyətidir. Onlara daxildir:

- Koqnitiv strategiyalar - öyrənilən dilin strukturlarının yadda saxlanması və manipulyasiyası.
- Metakoqnitiv strategiyalar idarəetmə və müşahidə, o cümlədən planlaşdırma, prioritetləşdirmə, məqsəd qoyma və özünə nəzarətdir.
- Ünsiyyət strategiyaları söhbətdə iştirak etməyə, danışanın (həmsöhbətin) nə demək istədiyini başa düşməyə və ya öyrənməyə yönəlmişdir.
- Emosional Strategiyalar öyrənmə nəticəsində yaranan emosional reaksiyaların ölçülməsi və sınaqdan keçirilməsi, narahatlıq səviyyəsinin azaldılmasıdır.
- Sosial strategiyalar öyrənmə, əməkdaşlıq və ya komanda işinin dəyərini, doğma danışanlarla əlaqə saxlamaq və ünsiyyət qurmaq istəyini artırır [46].

Nitq fəaliyyətinin növlərinin mənimsənilməsi üçün tədris prosesinin optimallaşdırılması tələbələrin psixoloji hazırlığını, onların şəxsi keyfiyyətlərinin, habelə məqsədə çatmaq üçün bilik, vərdiş, qabiliyyət və bacarıqların formalaşmasını tələb edir.

Xarici dil nitq fəaliyyətinin növlərinin mənimsənilməsi sahəsində öz-özünə təhsil səriştəsinin inkişafı prosesində xüsusilə vacib olan özünə nəzarət və özünə

hörmət olmalıdır. Çünki onlar təlim tapşırığının icrasının nəticəsini və onun həlli yollarını izləməyə və qiymətləndirməyə yönəlmiş müəyyən strategiyadır.

N.F.Koryakovtsevanın fikrincə, özünü idarə etmə və özünüqiymətləndirmə “meta-fəaliyyətin tərkib hissəsidir və insanın öz nitq fəaliyyəti prosesini “nəzarət etmək” və tənqidi şəkildə əks etdirmək qabiliyyəti deməkdir” [25, s.156].

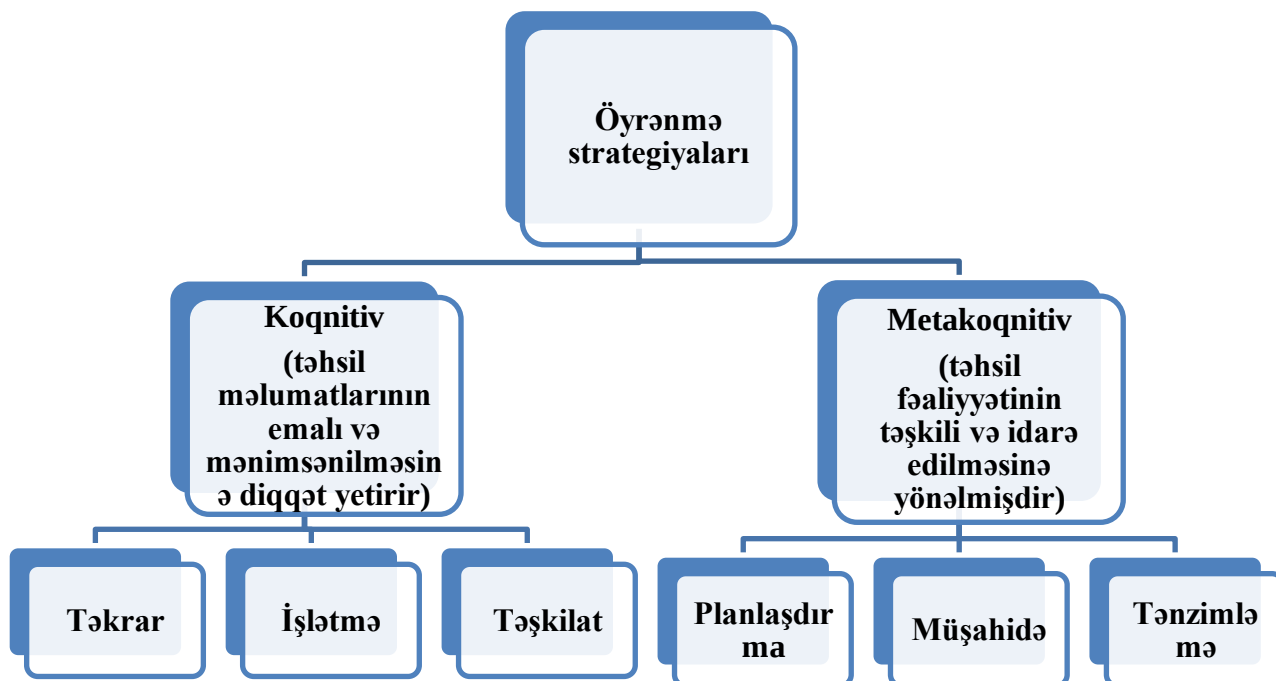
Tələbənin bu bacarığı tələbənin təlim fəaliyyətində müstəqillik dərəcəsinin göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilər.

E.A. Yataeva hesab edir ki, bu hərəkətlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Onların icrasına nəzarət (tərəqqinin izlənməsi, bilik, vərdiş, qabiliyyət və bacarıqlardakı səhvlərin, boşluqların və çatışmazlıqların vaxtında aşkar edilməsi) və onların nəticələri.
2. Tədris olunan dərslərdə keçirilənlərin mənimsənilmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.
3. İşin görülməsi və onun nəticələrinin təkmilləşdirilməsi baxımından düzəliş [32, s.297].

Qeyd edək ki, bu hərəkətlərin uğurla həyata keçirilməsinin əsas şərti bu hərəkətlərin özlərinin və onların tələbə üçün şəxsi əhəmiyyətinin dərk edilməsidir.

Ümumiyyətlə, öyrənmə strategiyaları Şəkil 2-də göstərildiyi kimi strukturlaşdırıla bilər.

Şəkil 2. Müstəqil işin əsasını təşkil edən öyrənmə strategiyalarının növləri

Tələbənin müstəqil işində aşılanaan səriştə informasiya mədəniyyətinin elementlərinin formalaşmasına və əsasən onun modelləşdirilməsi komponentinə yönəldilmişdir.

Beləliklə, dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə müstəqil işinin təşkili prinsipləri, üsul və strategiyalarını araşdırdıq və aşkar etdik ki, tələbələrə müstəqil işinin təşkilində istifadə olunan təhsil və idrak strategiyaları xarici dilin tədrisi sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Tələbənin müstəqil işinin məzmunu və texnologiyası təhsil strategiyalarında ümumiləşdirilir. Strategiyalar tələbələrə yaradıcılıq və müstəqil fəaliyyətini formalaşdırmaq və istiqamətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və tələbə şəxsiyyətinin inkişafının ümumi proseslərinə və onun təhsil fəaliyyətində iştirakına əsaslanır.

1.3. Müstəqil işin təşkilində motivasiyanın rolunun psixoloji əsasları

Tələbələrin öyrədilməsində həlledici rol oynadığı üçün motivasiya təhsil psixoloqları üçün xüsusi maraq doğurur. Bununla belə, ixtisaslaşdırılmış təhsil şəraitində öyrənilən motivasiyanın spesifik növü digər sahələrdə psixoloqlar tərəfindən öyrənilən daha ümumi motivasiya formalarından keyfiyyətcə fərqlənir.

Tələbələrin müstəqil işi anlayışının bir çox tərifləri var, lakin mahiyyət etibarlı ilə onlar tələbələrin müstəqil işi ilə nəticələnir. Bu, müəllimin metodiki və elmi rəhbərliyi və nəzarəti altında tədris prosesi çərçivəsində həyata keçirilən planlı fərdi və ya kollektiv tədris və elmi işdir. Müstəqil iş təbiətcə ayrılmaz olan və əslində özünütərbiyə forması olan təlim fəaliyyətinin ali forması hesab olunur.

Xarici dil ətraf aləmlə bağlı ünsiyyət və bilik vasitələrindən biri kimi sosial, peşə, idrak və inkişaf funksiyalarına görə müasir təhsildə xüsusi yer tutur. Xarici dilin öyrənilməsi prosesində müxtəlif vasitələrin köməyi ilə tələbələrin yaradıcı müstəqilliyini - peşə səriştəsinin əsasını formalaşdırmaq mümkündür.

Didaktika, pedaqoji psixologiya və özəl metodlar sahəsində mütəxəssislər hazırda fəal səylərini tələbələrin müstəqil təlim fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə yönəldirlər. Bu problemin nəzəri şərhində alimlər yekdilliklə qeyd edirlər ki, tələbələr müəllimin birbaşa köməyi olmadan tapşırıqları yerinə yetirdikdə yüksək fəallıq nümayiş etdirirlər. Ona görə də bu göstərici uzun müddət öyrənmə metodu və ya forması kimi müstəqil işin əsas meyarı kimi irəli sürülür.

Pedaqogika və psixologiyada özünü idarə etmə sualları bir çox tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. Özünə nəzarətin mahiyyəti tələbələr tərəfindən biliyin mənimsənilmə səviyyəsini, onlarda tədris fənni üzrə təhsil tələblərinə cavab verən və proqramda əks olunan bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasını müəyyən etməkdən ibarətdir. Tədqiqatçılar yekdil fikirdədirlər ki, müstəqil iş şəraitində materialın mənimsənilməsinin nəticələrinə nəzarət o halda səmərəli ola bilər ki, mənimsənmənin məqsədləri və zəruri səviyyələri, təlim nəticəsində əldə edilməli olan öyrənmə səviyyələri aydın şəkildə müəyyən edilsin. Tədqiqatın nəzəri

təcrübəsini ümumiləşdirərək müəllimlər nəzarət və özünənəzarət üçün aşağıdakı tələbləri irəli sürürlər: obyektivlik, hərtərəflilik, sistemlilik, aşkarlıq, fərdiləşdirmə, differensiallıq, fənnin xüsusiyyətləri, müxtəlif forma və üsulların nəzərə alınması [17, s.268-269].

Pedaqoji Ensiklopediyada deyilir: “Tələbələrin müstəqil işi onların sinifdə və sinifdənənar işlərdə və ya evdə müəllimlərin birbaşa iştirakı olmadan tapşırıqlar əsasında həyata keçirdikləri müxtəlif fərdi və kollektiv tərbiyə fəaliyyətidir” [31, s.49]. Tələbələrin idrak fəaliyyətinin səmərəliliyi təkcə dərslərin təşkilindən asılı deyil. Onların biliklərin mənimsənilməsində, bacarıq və biliklərinin formalaşmasında təlim fəaliyyətinin xarakteri də mühüm rol oynayır. Son tədqiqatlar göstərir ki, tələbələr müəllimin tapşırıqlarını yerinə yetirərkən bu və ya digər dərəcədə təfəkkür müstəqilliyini nümayiş etdirirlərsə, yüksək fəallıq səviyyəsində işləyirlər.

Bu fakta ilk diqqət çəkənlərdən biri B.P.Esipov olmuşdur. O yazırdı: “Təlim prosesinə daxil olan tələbələrin müstəqil işi elə bir işdir ki, müəllimin bilavasitə iştirakı olmadan, lakin onun göstərişi ilə və bunun üçün təqdim olunan vaxtda yerinə yetirilir. Eyni zamanda, tələbələr öz söylərindən istifadə edərək, əqli və fiziki (hər ikisi birlikdə) hərəkətlərin nəticəsini bu və ya digər formada ifadə edərək, qarşıya qoyulan məqsədə şüurlu şəkildə nail olmağa çalışırlar” [31, s.269].

Didaktik vasitələrin işlənməsini sistemləşdirərkən, tələbələrin öyrənmə fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə kömək edən müstəqil işlərin təsnifatlarının təhlili əhəmiyyətli kömək edə bilər. Son illərdə onların təsnifat sxemlərinin qurulduğu bir çox prinsiplər meydana çıxdı. Bunlara daxildir:

- a) bilik obyektı üzərində işləyərkən tələbənin zehni əməliyyatları;
- b) didaktik məqsəd;
- c) məlumat mənbələri və onlara verilən tapşırıqların növü;
- d) tələbələrin təhsil fəaliyyətinin xarakteri;
- e) tələbələrin idrak fəaliyyətinin strukturu [31, s.269].

Tələbələrin fəal müstəqil işi yalnız ciddi və sabit motivasiya olduqda mümkündür. Məlumdur ki, motivasiya insanı müəyyən fəaliyyət çərçivəsində hər hansı hərəkəti həyata keçirməyə sövq edən amillər məcmusudur. Eyni zamanda, fəaliyyət, bir qayda olaraq, polimotivdir, yəni eyni vaxtda bir neçə motivlə təhrik edilir.

Müstəqil iş idrak fəaliyyətinin bir növü, təhsil fəaliyyətinin təşkili forması, tələbələrin müstəqil fəaliyyətə cəlb edilməsi vasitəsi, tədris metodu kimi qəbul edilir. Universitetdə müstəqil işin təşkili vəzifəsi tələbənin özünün bu fəaliyyət formasının subyekti kimi onu həyata keçirməyə hazır olması ilə bağlı bir sıra suallar doğurur. Burada kommunikativ və psixoloji hazırlıq ayırd edilir. Kommunikativ hazırlığın komponentləri linqvistik (nitq fəaliyyəti prosesinə daxil olmaq üçün kifayət qədər leksikoqrammatik minimumun olması) və metodoloji (müstəqil fəaliyyətin üsul və üsullarına sahib olmaq, bu fəaliyyətdə naviqasiya etmək bacarığı, onun həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərini bilmək, xarici dildə ünsiyyət prosesində dil materialını tanımaq, çoxaltmaq və müstəqil istifadə etmək üçün lazımi təcrübənin olması). Psixoloji hazırlıq motivasiya (hərəkəti müstəqil yerinə yetirmək arzusu və istəyi) və intellektual (zəruri və kifayət qədər inkişaf etmiş psixi əməliyyatlara sahib olmaq: müqayisə, təhlil, sintez və s.) olur.

Motivasiya fəaliyyətlə bağlı üç tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirir:

- Həvəsləndirici, yəni insanın hərəkətə başlaması üçün motor impuls və ya motiv vermək;
- Hiss formalaşdırmaq, yəni fəaliyyətə dərin şəxsi məna vermək;
- Şüurlu motivlər məqsəd motivlərinə çevrildikdə, təşkilatlanma, yəni məqsəd qoymağa əsaslanır [29, s.2].

Məhz bu motivasiya iyerarxiyası idrak müstəqilliyinin əsasını təşkil edir, onun formalaşması təhsil prosesinin mahiyyətinə çevrilməlidir. İdrak fəaliyyəti və deməli, bəzi tələbələrdə özünütəhsil qabiliyyəti genezis xarakter daşıyır,

digərlərində isə müstəqil iş keyfiyyətlərini təhsil prosesində formalaşdırmaq lazımdır. Məqsəd “tələbələrə necə öyrənməyi öyrətmək”dir [29, s.2].

Başqa sözlə, hər bir müəllimin və bütövlükdə təhsil prosesinin əsas vəzifəsi tələbəyə öz intellektual, psixoloji, yaradıcı və motivasiya resursundan müstəqil istifadə etməyi öyrətməkdən, onu faktiki materialdan xəbərsizliyə məhkum etməməkdən ibarətdir. Tələbəyə “formal” motivdən (məsələn, qeyri-qənaətbəxş qiymət almamaq üçün materialı öyrənmək) tam şüurlu müstəqil idrak fəaliyyətinə keçməyə kömək etmək lazımdır (məsələn, tələbə yüksək rəqabətli əmək bazarında özünü üstünlüklərlə təmin etmək üçün peşəkar əhəmiyyətli bilik və bacarıqları təkmilləşdirməyi qarşısına məqsəd qoyur).

Beləliklə, ümumi nəticə budur ki, motivasiya müstəqil işin uğurunun vacib elementidir. Dil fakültəsi tələbələri arasında motivasiyanın formalaşması artıq hazırlıq fakültəsindən başlanmalıdır ki, gələcəkdə onlar öz təhsil və peşə fəaliyyətlərini müstəqil şəkildə motivasiya edə bilsinlər ki, universitetdə təhsilin sonrakı mərhələlərində daxili motivləri dəstəkləsinlər və inkişaf etdirdirsinlər. Dil fakültəsi tələbələri onların peşəkar hazırlığının keyfiyyətinin əsasən öyrəndikləri dili bilmə səviyyəsindən asılı olduğunu başa düşmək, müstəqil olaraq yeni əlavə bilik, bacarıqlara yiyələnmə ehtiyacı yaradır və nəticədə onların universitetdə təhsilinin effektivliyini artırır. Nəticə etibarilə, xarici dilin mənimsənilməsi prosesində müstəqil təlim fəaliyyətinin motivasiyası tələbələr arasında daxili idrak motivlərinin dinamikası, xarici motivlərin aktivləşməsi və xarici və daxili motivasiyanın yaxınlaşması nəticəsində formalaşır.

Didaktik məqsədə və məlumat mənbəyinə görə təsnifat B.P.Esipov tərəfindən təklif edilmiş, digər müəlliflər də onun ardınca getmişlər. Bu baxımdan müstəqil əsərlər fərqləndirilir, təqdimat, konsolidasiya, yoxlama işlərində və s. Bir sıra müəlliflər (V.A.Onişçuk, V.P.Strezikozin və başqaları) bilik mənbələrinə verilən tapşırıqların növünə görə təsnifat irəli sürmüşlər (kitab üzərində müstəqil iş, müstəqil iş tapşırıqları, laboratoriya işləri, esselər və s.). Hər iki təsnifat müstəqil

işin nəzəri əsaslarının dərinləşməsində müsbət rol oynamışdır; tələbə müstəqilliyinin təlim prosesinin müxtəlif mərhələlərində baş verə biləcəyini, onun təşkilində müxtəlif mənbələrdən uğurla istifadə olunduğunu göstərmişdir. Eyni zamanda, bu təsnifatlar müəllimi və metodisti tam qane edə bilmədi, çünki tələbələr təhsil fəaliyyətinin xarakteri kimi bir meyarı nəzərə almadılar, bir növ məşğuliyyətdən keçid yollarını göstərmədilər [31, s.270].

Tədris fəaliyyəti obyektə yönəlmiş şüurlu, məqsədyönlü fəaliyyət kimi görünməyə başladı. Mənbələrlə işləməyin didaktik məqsədi və bacarıqlarından asılı olaraq həm reproduktiv, həm də yaradıcı ola bilər. Fəaliyyət, psixoloqların fikrincə, tələbənin müəyyən fəaliyyətdə iştirak dərəcəsi ilə xarakterizə olunur və müstəqillik onun xarakterini göstərir. Biz çalışmalıyıq ki, o, həmişə yüksək olsun və keyfiyyətə transformasiya olunsun ki, bu da tələbələrin müstəqilliyinin inkişafı ilə asanlaşdırılır.

Tədris fəaliyyətinin xarakterinə görə müstəqil işin üç növü fərqləndirilir: reproduktiv, seçmə reproduktiv və yaradıcı. Reprodaktiv olanlar əvvəllər əldə edilmiş biliklərin təkrar istehsalını və onlarla işləməyi əhatə edir. Seçilmiş çoxalma onların qismən yaradıcı işlənməsinə yönəldilmişdir (obyektlərin dəyişdirilməsi, təhsil və idrak problemlərinin həllinin yeni yollarının axtarışı və s.). Yaradıcı olanlar tələbələr üçün əsaslı şəkildə yeni və ya maddi dəyərlərin (ədəbi, texniki yaradıcılıq, tarix fəaliyyəti və s.) yaradılmasını təmin edir. Göstərilən növlərin hər bir növünə uyğun olan maraqlı təlimlər (obyektlərə tapşırıqlar əsasında) hazırlanır [16, s.18].

Bir sıra alimlər belə nəticəyə gəlirlər ki, müstəqil işin təsnifatı tələbələrin idrak fəaliyyətinin strukturuna əsaslanmalıdır. P.İ.Pidkasiyaya görə, vəhdətdə hərəkət edən çoxalma və yaradıcılıq prosesləri obyektə tanımaq üçün hərəkətlər şəklində özünü göstərir:

- öyrənilən materialın strukturunu dərk etmək;

- dəyişdirilmiş şəraitdə obyektin xassələri sistemini, xüsusiyyətlərini dəyişdirməklə;
- yeni bir sıra problemləri həll etmək üçün biliklərin yenilənməsi və ötürülməsi [31, s.271].

Nəticədə müstəqil işlər fərqlənir: modelə görə; rekonstruktiv (təhsil mətnlərinin strukturunun transformasiyası, problemlərin həllində mövcud təcrübə və s.); dəyişən - tanış olmayan situasiyada elm anlayışlarının tətbiqi üzrə; yaradıcı (tələbələr üçün əsaslı şəkildə yeni maddi və mənəvi dəyərlərin yaradılması ilə bağlıdır).

Müəllim yaxşı hazırlıqlı olmalı, tədris prosesini diqqət mərkəzində saxlamalı və ona nəzarət etməli, öz tələbələrinə sadıq və məsuliyyətli olmalı, ruhlandırıcı olmalıdır. Məzmun dəqiq, vaxtında, həvəsləndirici və tələbələrin cari və gələcək ehtiyaclarına uyğun olmalıdır. Metod və ya proses ixtiraçı, həvəsləndirici, maraqlı, faydalı olmalı və tələbənin real həyatına tətbiq oluna bilən alətlər təqdim etməlidir. Ətraf mühit əlçatan, təhlükəsiz, pozitiv, mümkün qədər fərdiləşdirilmiş və gücləndirici olmalıdır [47, s.15].

Tələbələr müntəzəm olaraq çoxlu sayda bu həvəsləndirici təcrübələrə və dəyişənlərə məruz qaldıqda, motivasiya optimallaşdırılır. Yəni tələbələr ideal olaraq hər sinifdə öyrənmə təcrübələrində çoxlu motivasiya mənbəyinə malik olmalıdırlar. Müəllimlər diqqət dövrlərindən xəbərdar olmalı və tələbə mərkəzli təkmilləşdirilmiş üsullardan istifadə etməklə tələbələrin diqqətini yaxşılaşdırmağa çalışmalıdırlar [34, s.1441]. Dərsdə interaktivlik vacibdir və bir çox formada ola bilər: pop viktorinalar, sorğu və müzakirələr, problemlər, əyani vəsaitlər, filmlər, lövhədə suallar, e-poçt vasitəsilə suallar, paylama materialları və simulyasiyalar [37, s.183].

Qeyd etmək lazımdır ki, psixoloji konstruksiya olan motivasiya həm də sinifdə öyrənməni gücləndirmək üçün istifadə oluna bilən tədris texnikasıdır. Tələbələrin akademik nailiyyətlərinin keyfiyyəti ildən-ilə dəyişməkdə davam

etdiyindən, öyrənənləri öz təlim nəticələrini artırmaq üçün həvəsləndirmək üçün strategiyaların işlənilib hazırlanması zəruridir. Tələbələrin lazımi motivasiyası olmadan öyrənmə baş tutmaya bilər və öyrənmə baş tutmasa, kurikulumun işlənilib hazırlanması məqsədinə nail olunmaya bilər. Buna görə də, ilk növbədə müəllimləri və pedaqoqları kurikulumun məqsədinə nail olmaq üçün tələbələri həvəsləndirmək strategiyaları ilə tanış etmək olduqca zəruridir.

FƏSİL 2. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ TƏLƏBƏNİN MÜSTƏQİL İŞİNİN TƏŞKİL EDİLMƏSİ

2.1. Dil fakültələrinin müstəqil işinin təşkili zamanı motivasiyanın yaradılması ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlili

Qloballaşma prosesi və elmi biliklərin beynəlmilləşməsi şəraitində beynəlxalq informasiyanın yaxşı təşkil edilmiş sistemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həqiqətən xarici dilləri bilən, xarici mənbələrdən məlumatları tez bir zamanda çıxara bilən, onu ana dilində təqdim edən və öz peşə fəaliyyətində tətbiq edə bilən mütəxəssislər olmadan bu, qeyri-mümkündür.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Azərbaycan sovet təhsil ideologiyalarını Qərb yönümlü demokratiya və bazar iqtisadiyyatı dəyərləri ilə əvəz etmək məqsədi daşıyan uzunmüddətli təhsil islahatlarına başlamışdır. Təhsil Nazirliyinin məlumatına görə, yeni islahatların əsas məqsədi sektorun formalaşmaqda olan bazar iqtisadiyyatının ehtiyaclarına və ölkənin gələcək sosial inkişafına uyğunlaşdırılması olub.

Kredit-modul təhsilində payı 40%-dən çox olan müstəqil işin həcmnin və dəyərinin artması universitetdə tədris prosesinin yenidən qurulmasına, hər bir tələbənin inkişafı və müstəqil fəaliyyətinin, xüsusən də onun müstəqil öyrənmə qabiliyyətinin formalaşması üçün şəraitin yaradılmasına səbəb olmuşdur [52].

Elmi ədəbiyyatda müstəqil işintələbələr üçün müstəqil işin mahiyyətini açmaq üçün ümumi pedaqoji yanaşmalar; onun planlaşdırılması və təşkili; idarəetmə və nəzarət problemləri; peşə fəaliyyəti üçün özünütəhsil və özünütərbiyənin əhəmiyyəti; müxtəlif fəaliyyətlərdə fərdin müstəqilliyinin və fəallığının inkişafı mexanizmləri kimi müxtəlif aspektləri nəzərdən keçirilir. Xarici tələbələrin müstəqil işinin bəzi xüsusi metodoloji aspektləri O.Otmenitova, L.Pryadina, L.Senik və başqaları tərəfindən öyrənilmişdir.

Tələbələrin müstəqil işinin problemləri bir çox alimlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Onların həllinə ümumi pedaqoji yanaşmalar S.İ.Arxaşelskinin, Yu.K. Babanski, P.İ.Pidkasistoy və başqaları, nəzəri səviyyədə ənənəvi təhsildə müəyyən edilmiş problemlər A.A.Verbitski, İ.A.Zimnyaya, P.İ.O.P.Kryukova, E.V.Lyubiçeva, E.S.Polat və s. kimi müəlliflər tərəfindən geniş nəzərdən keçirilmiş, müstəqil işin mahiyyəti, onun məqsədləri, xüsusiyyətləri, vəzifələri və strukturu kifayət qədər ətraflı öyrənilmişdir. Müstəqil işin təşkil formaları və onun təsnifatına yanaşmalar öyrənilmiş (İ.Ya.Lerner, İ.İ.Malkin, P.İ.Pidkasisti, İ.E.Unt), müstəqil işin təşkil və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri işıqlandırılmışdır (M.Q.Qarunov, V.Qraf, İ.İ.İlyasov, V.Ya.Lyaudis, R.A.Nizamov və b.).

Motivasiya təhsil sahəsində aktual mövzudur. Eyni zamanda, bu, ən kritik mövzulardan biridir. Hər bir müəllim özünə bu sualı verməlidir: Mən tələbələrimi necə motivasiya edə bilərəm? Dil öyrənməkdə motivasiya çox vacibdir. Tədrisin ən çətin tərəflərindən biri dil tələbəsini necə motivasiya etməkdir. Bunun sirri, tələbələrin motivasiyasını müəyyən etmək, sonra dərsi uyğun və zövqlü etməkdir. Motivasiya, onu başa düşməyə və izah etməyə çalışanlar üçün uzun müddətdir çətinliklər yaradan mürəkkəb bir insan quruluşudur.

Tələbələrin çoxu ingilis dilini öyrənirlər, çünki bunun onlara bir mənada fayda verəcəyinə inanırlar. Onlar müəyyən təhsil tələblərini yerinə yetirmək, xaricə səyahət etmək və ya ingilis dilinin köməyi ilə daha çox insanla görüşmək, yaxud daha çox pul qazanmaq istəyirlər. Güclü motivasiya olmadan tələbələr öz cəhdlərində və öyrənmə fəaliyyətlərində uğursuz olacaqlar.

Müasir şəraitdə ali təhsilin mühüm vəzifələrindən biri mütəxəssislərin hərəkətliliyinin və peşəkar və praktiki hazırlığının keyfiyyətə yeni səviyyəsinə nail olmaqdır [43, s.1].

Yeni təhsil sistemində özünütəhsil prioritet yer tutur, çünki mexaniki biliklərin müəllimdən tələbəyə ötürülməsi prosesində ümumi mədəni və peşə sərişələrini formalaşdırmaq mümkün deyildir [43, s.1]. Bu yaxınlarda təhsil

paradiqmasının modernləşdirilməsi sistemində qeyri-sabit, daim dəyişən şəraitdə müxtəlif növ problemlərə qeyri-standart həllər təklif etməyə qadir olan səriştəli şəxsiyyətin hazırlanması vəzifəsi qoyulmuş əlamətdar dəyişikliklər qeyd edilmişdir. Müstəqil işin problemlərini həll etməyə hazırlığın inkişaf etdirilməsi prosesi öyrənməyə reflektiv yanaşmadan istifadə etməklə müxtəlif fənlərin daha hərtərəfli öyrənilməsini, həmçinin problemə baxışını əks etdirmək, öz suallarını formalaşdırmaq bacarığını nəzərdə tutur [35, s.72]. Beləliklə, tələbələrin müstəqil işi ali təhsil sisteminin inkişafının müasir tendensiyaları baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da xarici dillərin tədrisi metodologiyasında ayrıca nəzərə alınmasını tələb edir.

Motivasiya problemi müasir təhsil prosesinin əsas problemlərindən biridir və xüsusən də xarici dilin tədrisi prosesində üstünlük təşkil edir, çünki xarici dil bilikləri mədəniyyət və təhsil səviyyəsinin sübutudur. Ali təhsil sahəsində qloballaşma prosesi xarici dillərin öyrənilməsində motivasiyaya diqqət yetirir. çünki onların müasir insan üçün tətbiq dairəsi beynəlxalq əlaqələrin artması, mədəni əlaqələrin qurulması, habelə xarici dildə məlumat əldə etmək imkanları ilə əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir. Təhsil fəaliyyətinin motivasiyasının formalaşması, inkişafı, artırılması, motivasiya komponentlərinin fəaliyyət mexanizmlərinin dərk edilməsinə əsaslanan təlim texnologiyalarından istifadə təhsil prosesinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla və yüksək nəticələr əldə edilməsinə kömək edə bilər.

Tələbənin müstəqil fəaliyyətə hazırlığı problemi onun öyrənmə motivasiyasının ilkin formalaşması və sonradan artırılması probleminə çevrilir. Biz müstəqil iş üçün motivasiyanı mürəkkəb, çoxsəviyyəli sistem hesab edirik və onu bir proses kimi başa düşürük, bunun nəticəsində müstəqil fəaliyyət tələbə üçün şəxsi məna kəsb edir. Motivasiya kənardan qarşıya qoyulan məqsədləri öz daxili tələbatına çevirərək ona maraq sabitliyi yaradır.

Müstəqil işi yerinə yetirərkən tələbələrin motivasiyası ilə məşğul olan bir çox müəlliflər motivasiyanın iki növünü fərqləndirirlər: Daxili və xarici motivasiya. Daxili motivasiyaya malik olan fərdlər, xarici mükafatlardan və ya gücləndiricilərdən istifadə etmədən öyrənmə kursu məlumatlarına yüksək diqqət yetirməyə meyllidirlər. Digər tərəfdən, xaricdən motivasiya olunan şəxslər öz motivasiyaları üçün yalnız mükafatlara və arzu olunan nəticələrə güvənirlər.

- Daxili motivasiya şəxsi məmnunluq naminə bir şey etməkdir. Əsas motivator daxildir (yəni əvəzində heç nə alacağınızı gözləmirsiniz). Sadəcə olaraq, bir şey etdiyiniz zaman sizi yaxşı hiss etdirdiyinə və nailiyyət hissinə səbəb olduğu üçün daxili motivasiyalı olursunuz. Məsələn, tələbələr oxumaq üçün daxili motivasiya ola bilər, çünki bu, onların dünyaya olan maraqlarını təmin edir və onlara sakitlik hissi gətirir.
- Xarici motivasiya mükafat qazanmaq və ya cəzadan qaçmaq üçün bir şey etməkdir. Əsas motivator xaricidir (yəni, müəyyən bir tapşırığı yerinə yetirmək üçün bir şey əldə etməyi gözləyirsiniz və ya bir şey etmədiyiniz üçün nəticədən qaçmaq istəyirsiniz). Məsələn, bir tələbə yaxşı qiymət almaq istədikləri üçün imtahan verir. Və ya tənəffüsü itirmək istəmədikləri üçün davranışlarına fikir verirlər. Tələbələr davranışları onlardan həzz aldıklarına və ya məmnun olduqlarına görə deyil, əvəzində nəşə almaq və ya mənfi nəticədən qaçmaq üçün seçirlər [51, s.47-48].

“Xarici dil” fənni üzrə tələbələrin müstəqil işi özünütəhsilinin xüsusi formasıdır. Çoxfunksiyalı xarakter daşıyan bu iş növü müasir mütəxəssisin zəruri peşəkar komponenti kimi xarici dili mənimsəməyə kömək edir, eyni zamanda informasiya mədəniyyətinin inkişafına və biliklərin öz-özünə mənimsənilməsi bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir.

Yeni dövlət təhsil standartlarının tətbiqi ona gətirib çıxardı ki, tədris materialının hazırlanması işinin əhəmiyyətli hissəsi tələbələrin dərsləndikən fəaliyyətlərinə keçirilir. Eyni zamanda, proqramların məzmunu və əhatə dairəsi

ciddi şəkildə dəyişməyib. Tələbənin öyrənməli olduğu biliyin həcmi ilə bu işə ayrılan vaxt arasındakı uyğunsuzluq müəllimləri fənni mənimsəmək üzrə tələbələrin müstəqil işini təşkil etmək üçün səmərəli yollar axtarmağa sövq edir ki, bu da mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin aşağı düşməsinə imkan vermir.

Müstəqil işin aktivləşdirilməsi problemi əsas problemlərdən biridir. Tələbələrin müstəqil işinin aktivləşdirilməsi müəllim və tələbələrin müsbət təlim motivasiyasını formalaşdırmaq, gələcək mütəxəssislərin peşəkar səriştəsini artırmaq üçün idrak fəaliyyətinin məzmununu, formalarını, metodlarını və üsullarını təkmilləşdirməyi nəzərdə tutan məqsədyönlü birgə fəaliyyəti kimi başa düşülür və tələbələrin fəaliyyət, yaradıcılıq, müstəqillik kimi şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafına əsaslanır. Tədris prosesində tələbələrin müstəqil işinin aktivləşdirilməsi onların biliklərinin təkmilləşdirilməsinin mühüm şərtidir. Əldə edilmiş biliklərin praktikada tətbiqi bacarıq və bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir, onların dərin və davamlı mənimsənilməsinə səbəb olur, tələbənin təhsil prosesində mövqeyinin dəyişməsinə səbəb olur, onu universitetlərdə fəal təhsil subyektinə çevirir və tələbələrin özünütərbiyə fəaliyyətinin bütün komponentlərini (motivasiya, məqsəd qoyma, təşkilatı, prosedur, nəzarət və qiymətləndirmə) mənimsəməsi şərt ilə mümkündür. Pedaqoji təcrübədə müstəqil işin aktivləşdirilməsinin müxtəlif yollarından istifadə olunur, bunlardan əsasları bunlardır: problemli təlim, müxtəlif formalar, üsullar, tələbələrin fəallığını və müstəqilliyini stimullaşdıran tədris vasitələri.

Universitetlərdə xarici dil kursu kommunikativ yönümlü və peşəkar yönümlüdür. Onun vəzifələri müvafiq təlim profilinin mütəxəssislərinin kommunikativ və idrak ehtiyacları ilə müəyyən edilir. G.V.Perfilova-nın qeyd etdiyi kimi: “Xarici dilin mənimsənilməsi kursunun son məqsədi bacarıqlar formatında təqdim olunan qarşılıqlı əlaqəli və bir-birindən asılı səlahiyyətlərin siyahısı ilə təmsil olunan mədəniyyətlərarası kommunikativ peşəkar yönümlü səriştənin formalaşdırılmasıdır” [16, s.25].

Universitetlərdə “Xarici dil” fənni üzrə tələbələrin müstəqil işinin məqsədlərinə sinif işləri zamanı əldə edilmiş biliklərin sistemləşdirilməsi, konsolidasiyası, dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi, idrak qabiliyyətlərinin və tədqiqat bacarıqlarının inkişafı, habelə tənqidi təfəkkürün və özünüinkişaf və müstəqil fəaliyyət üçün bacarıqların formalaşması daxildir.

Xarici dilin öyrənilməsi prosesində müstəqil işin təşkili müəllimin birbaşa və dolayı təsirini təmin edir. O, əvvəlcə məlumat mənbəyidirsə, sonra ünsiyyətin təşkilatçısı və əlaqələndiricisinə çevrilir.

Müxtəlif mürəkkəbliyə dərəcələrində tapşırıqların, həll üsullarının, hədəf parametrlərinin geniş istifadəsi tələbələrin müstəqil idrak fəaliyyətinin aktivləşməsinə kömək edir.

Müstəqil işin təşkilinin praktiki üsulları arasında həm nəzəri biliklərin əldə edilməsi, həm də praktiki bacarıqların mənimsənilməsi məqsədi ilə yerinə yetirilən tapşırıqlar xüsusi yer tutur. Təlimlərin növləri xarici dildə müstəqil iş növlərinin təsnifatı üçün əsas ola bilər. Müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi zamanı tələbələrə həll üsulu və mürəkkəbliyi baxımından fərqli olan tapşırıqlar təklif edilməlidir. Bu zaman müxtəlif idrak, kommunikativ, kommunikativ-idrak və nəzarət-qiyətləndirici tapşırıqlar həll edilir ki, bu tapşırıqlarda dil həm elmi biliyin obyektı, həm də ünsiyyət və idrak vasitəsidir [21, s.155].

“Xarici dil” fənni üzrə müstəqil işlərdə peşəkar bilik, bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnmək üçün bu vasitədən istifadə üsullarını mənimsəyən tələbələrə xüsusi diqqət yetirilməlidir, tələbələr üçün xarici dil onların peşə fəaliyyəti sahəsində yeni məlumatlar əldə etmək və məlumat mübadiləsi vasitəsidir.

Universitetdə müstəqil iş ev tapşırığı, testlərə və imtahanlara hazırlıq, qeydlərin aparılması, layihə işi kimi formalar daxil olmaqla sinif və dərsləndirici ola bilər. Ev tapşırığı müstəqil işin qısamüddətli formasına aiddir və dərslə yoxlanılır. Əsas məqsəd sinifdə əldə edilmiş bilikləri möhkəmləndirmək və genişləndirməkdir. Testlərə və imtahanlara hazırlaşarkən ev tapşırığı forması ilə

eyni növ tapşırıqlardan istifadə edilə bilər. Bu tip müstəqil iş tapşırıqlarına nəzarət və test/imtahan üzrə sorğu misal göstərilə bilər [37].

Müstəqil iş forması kimi materialın qeydinin aparılması ilk növbədə dilin öyrənilməsinin nəzəri aspektlərinə aiddir. O, məsələn, ayrı-ayrı qrammatik mövzuların öyrənilməsində istifadə oluna bilər. Nəzarət həm birbaşa referatın yoxlanılması şəklində, həm də müstəqil öyrənilmiş material üzrə test, şifahi sorğu və ya nəzarət tapşırıqları şəklində həyata keçirilə bilər.

Layihə fəaliyyəti müstəqil fəaliyyət forması kimi artıq tələbələrədən müəyyən səviyyəli təlim tələb edən daha mürəkkəb formadır. Qeyd etmək lazımdır ki, “layihə texnologiyası faktiki biliklərin integrasiyasına deyil, onların tətbiqinə və tələbələrin özünü təşkili və özünütərbiyəsi yolu ilə yenilərinin mənimsənilməsinə yönəlmişdir”. O.B.Teseviç öz əsərində qeyd edir ki, “layihələrin mövzuları ən çox məsələnin aktuallığı və praktiki əhəmiyyəti, eləcə də universitetdə təhsil alan müxtəlif fənlər üzrə tələbələrin biliklərini cəlb etməklə onun həlli imkanları ilə müəyyən edilir. Bundan əlavə, mövzu seçimi həm də təlimin məzmunu və xarici dildə iş proqramı ilə müəyyən edilməlidir” [55, s.156].

Layihə fəaliyyəti çərçivəsində sinifdən kənar müstəqil işin aşağıdakı formalarını ayırd etmək olar:

- aktiv öyrənmə formalarından (müzakirələr, dəyirmi masalar, oyunlar) istifadə etməklə keçirilən dərslərə hazırlıq.
- hesabatların, mesajların, təqdimatların hazırlanması. Müstəqil işin bu forması tələbələri yazılı və ya şifahi formada daha sonra istifadə etmək üçün müxtəlif mənbələrdən məlumat axtarmağa sövq edir, həmçinin mövzudan asılı olaraq mövcud dil ölkələrinin mədəniyyəti ilə daha dərinədən tanış olmaqda, öyrənilmiş və peşəkar məlumatlar əldə etməkdə onlara kömək edir.
- elmi konfrans üçün məruzələrin hazırlanması. Bu müstəqil iş formasının əsas məqsədi tələbələri tədqiqat fəaliyyətinə həvəsləndirməkdir. Tələbələr seçilmiş peşəkar əhəmiyyətli mövzu üzrə xarici dildə ədəbiyyatla işləyir,

seçilmiş materialı sistemləşdirir, verilən tapşırıqlar üzrə nəzəri və praktiki nəticələr çıxarırlar [55, s.156-157].

Təhsildə motivasiya tələbələrin necə öyrənmələrinə və mövzuya münasibətdə davranışlarına bir sıra təsir göstərə bilər. O, aşağıdakıları edə bilər: müəyyən məqsədlərə doğru birbaşa davranış, artan səy və enerjiyə səbəb ola bilər, fəaliyyətlərə başlamaq və əzmkarlığı artırmaq, koqnitiv emal prosesini gücləndirmək, hansı nəticələrin gücləndirdiyini müəyyən etmək, təkmil performansla gətirib çıxarmaq. Tələbələr həmişə daxili motivasiyaya malik olmadığından, onlar bəzən müəllimin yaratdığı ekoloji şəraitdə tapılan situasiyalı motivasiyaya ehtiyac duyurlar.

Vəsaitlərin seçilməsində və istifadəsində motivasiya yaratmaq üçün təkcə onların tətbiqi metodologiyasına deyil, həm də təhsil şəraiti, tələbələrin yaş xüsusiyyətlərinə dair biliklərə sahib olmaq lazımdır. Bir sıra didaktik tələblərin aydın şəkildə yerinə yetirilməsi şərti ilə müstəqil iş tələbələri oxumağa həvəsləndirir. Birincisi, müəllimin tələbələrin müstəqil işinin mahiyyətini başa düşməsi, müstəqil işin mövcud təsnifatları, bu və ya digər növ çərçivəsində həll edilməli olan didaktik məqsədlər və metodik tapşırıqlar haqqında biliklərə sahib olması zəruridir. İkincisi, tələbələrin müstəqil fəaliyyətə cəlb edilməsi mərhələləri onların fərdi təcrübəsi (bilik, qabiliyyət, bacarıq) nəzərə alınmaqla qurulmalıdır. Üçüncüsü, bu prosesdə müəllimin aparıcı funksiyasını nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan iki mərhələni ayırmaq olar. Birinci mərhələdə bəzi məlumatların mənimsənilməsi və konkret sahədə onun əldə edilməsi üsullarına yiyələnmək müəllimin tələbələrin tədris fəaliyyətində iştirakı ilə həyata keçirilir [51, s.46].

İkinci mərhələdə müəllimin dolayı nəzarəti, tələbələrin fəaliyyətinə nəzarət, düzəlişlər məqsədəuyğundur. Bu müstəqil iş dövrüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, tələbənin motivasiya sferası çoxlu motivlər dəsti ilə xarakterizə olunur [51, s.46].

Motivlər bir sistem kimi bir neçə funksionu yerinə yetirir. Davranışı stimullaşdırır və təşkil edir, ona şəxsi məna və əhəmiyyət verir.

Müəllimlər yadda saxlamalıdır ki, tələbənin təhsil fəaliyyətinin motivasiya sahəsi çoxlu motivlər dəsti ilə xarakterizə olunsada, effektiv müstəqil işin təşkilində aşağıdakı qruplar müəyyən edilə bilər:

- Sosial motivlər (şagirdlərin öz həyat ehtiyaclarını dərindən dərk etməsi, cəmiyyətə fayda vermək istəyi, özünü mütəxəssis kimi yetişdirmək baxımından biliyə ehtiyacı dərk etməsi). Müstəqil iş prosesində bu qrupun motivlərinin inkişafı öyrənilən kursun tətbiqi xarakterini və peşə yönümünü göstərməklə onları başa düşüləndən təsirli olana çevirməklə mümkündür.
- Təmsil etdiyi akademik fənnə və elmə qarşı inkişaf etmiş idrak marağı ilə əlaqəli koqnitiv motivlər. Müstəqil iş prosesində müəllim bu qrupun motivlərini inkişaf etdirə, tələbələrin bilik haqqında təsəvvürlərini formalaşdırabilir.
- Təhsil fəaliyyətini təşkil edən bir sıra xarici amillərə reaksiya. Bu motivlərin təlim nəticələrinə təsiri birbaşa müstəqil iş sisteminin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyətlərin planlaşdırılmasının bütövlüyündən (onların proqramlarının aydınlığı, məsləhətləşmələr, qiymətləndirmələr) və bir sıra daxili stimullardan (təqaüdlərə ehtiyac, prestijdən) asılıdır [51, s.47].

Beləliklə, müstəqil iş ali təhsilin nəzəriyyəsi və praktikasında ən mühüm pedaqoji problemlərdən biridir. Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda alimlərin müstəqil iş probleminin öyrənilməsinin müxtəlif aspektlərini araşdırdıqları əhəmiyyətli bir iş fondu toplanmışdır. Onun mahiyyəti, təşkili, idarə edilməsi, aktivləşdirilməsi, növlərin təsnifatı, tələbələrin müstəqil işi yerinə yetirməyə hazırlığı və s. ilə bağlı məsələlərin yeni həll yollarının axtarışı, bu konsepsiyanın çoxşaxəliliyi və mürəkkəbliyi, eləcə də və müasir təhsil dünyasında gedən dəyişikliklər ilə əlaqədar daimi öyrənilməsi tələb olunur. Dil fakültəsi tələbələrinin müstəqil işinin mahiyyəti bizim tərəfimizdən prosedur və məzmun tərəflərinin vəhdətində müəyyən edilir və daxili motivasiyalı, məqsədyönlü fəaliyyət kimi başa düşülür. Müstəqil iş ingilis dilinin tədrisi prosesində peşəkar

bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmək məqsədi ilə sinifdə və dərsdənənar vaxtlarda müəllimin dolay rəhbərliyi altında həyata keçirilir.

2.2. İngilis dilinin tədrisi prosesində tələbələrəin müstəqil işinin təşkilində motivasiya yönümlü çalışmalar sistemi

Müəllimlər hər gün problemlərlə üzləşirlər. Bu çətinliklərdən biri də tələbələrəin motivasiyasını saxlamaq və dərslərə cəlb etməkdir. Adi sinifdə ən azı bir istedadlı şagird olduqda bu tapşırıq daha da çətinləşir. Motivasiyanı anlamaq və onun xarici dil sinfi kimi ingilis dilində necə təşviq edilməsi, gücləndirilməsi və saxlanması, xüsusən də ən azı bir istedadlı tələbə müəyyən edildikdə müəllimlər üçün çox vacibdir. Xarici dil sinfi kimi ingilis dilində motivasiyanın təşviq edilməsinin çətinliyini xarici dil sinfi kimi ingilis dilində ədəbiyyatın tədrisi ilə birləşdirdikdə, xarici dil müəllimləri kimi ingilis dili üçün problem daha böyük olur. Bununla belə, müəllimlərin motivasiya, ədəbiyyat və hətta siniflərində ən azı bir istedadlı şagirdin olması faktının birləşməsindən istifadə edə biləcəyi fəaliyyətlər və strategiyalar var.

Öyrənmə təkcə sinif mühitində olmur, sinifdən kənarda öyrənmək də çox mühüm töhfələr verir. Bunun səbəbi tələbələrəin dərstdə deyil, sinifdən kənarda çox vaxt keçirmələridir. Nəzəriyyə olaraq, tələbələr sinif daxilində və xaricində öyrənmək istəsələr, onların dil bacarıqları daha yaxşı inkişaf edəcək. Bunun üçün onlar öz siniflərində öyrəndikləri bilik və bacarıqları genişləndirir və ya sinifdən kənarda tətbiq edirlər.

İngilis dilinin öyrənilməsində, bir sıra alimlərin təhlili əsasında məlum olmuşdur ki, ingilis dilinin xarici dil kimi öyrədildiyi bir çox ölkələrdə universitet məzunlarının ingilis dili bacarıqlarının zəifliyi sinifdə qarşılıqlı əlaqənin olmaması və tələbə müstəqilliyinin aşağı olması ilə əlaqədardır. İngilis dili doğrudan da xarici dildir, ona görə də ingilis dilindən istifadə səviyyəsi onların həyatında tətbiqində çox zəifdir. Buna görə də, müstəqil öyrənmə onların öyrənmə metodlarında tətbiq

edilməlidir, çünki bu, ingilis dilini mənimsəmənin, xüsusən də sinifdən kənar fəaliyyətlərin təkmilləşdirilməsində çox faydalıdır. Müstəqil təcrübə olmadan tələbələrin ingilis dilini mənimsəməsini təkmilləşdirmək çətin olacaqdır.

Dil fakültəsi tələbələri üçün ingilis dilinin mənimsənilməsi prioritetdir və bacarıqlar mənimsənilməlidir. İngilis dili bacarıqları oxu bacarıqları, dinləmə bacarıqları, yazı bacarıqları və danışmaq bacarıqlarıdır. İngilis dili təhsil proqramında tələbələrin dörd illik təhsili müddəti var. Dörd il dil öyrənmək üçün uzun müddət olmalıdır. Amma ingilis dili üzrə təhsil proqramlarında bu dörd bacarığı mənimsəməkdə çətinlik çəkən çoxlu tələbə hələ də mövcuddur. Müstəqil öyrənmə, sinifdən kənarda çoxlu öyrənmə təcrübələrinə ehtiyacı olan dil fakültəsi tələbələrinə tətbiq olunarsa, daha yaxşı nəticələr əldə edilə bilər.

Ali təhsil müəssisələrində müstəqil təlim fəaliyyəti tələbələrin mühazirə materialını mənimsəməsinə güclü dəstək verir. Kampusdakı öyrənmə metodlarının əksəriyyəti tələbə mərkəzli öyrənməyə yönəldiyi üçün tələbələr tapşırıqlarını dəstəkləmək üçün iş qrupları yarada bilərlər. Yaxud onlar mühazirəçidən xüsusi tapşırıq almasalar da, müstəqil olaraq qrup öyrənmə fəaliyyətlərini həyata keçirə bilərlər. Məsələn, bir-birlərinin yazı, tələffüz və ingilis dili bacarıqlarını düzəldə bilərlər. Bu cür qarşılıqlı əlaqələrə ehtiyac var, çünki onlar bu yolla ingilis dili biliklərini təkmilləşdirə bilərlər. Onlar onlayn əlaqə saxlaya bilərlər. Bu onlayn kommunikasiya texnologiyası onlara ingiliscə danışan əcnəbilərlə ünsiyyət qurmağa kömək edir. Pulsuz söhbət proqramı vasitəsilə onlar birbaşa ana dilində danışanlarla əlaqə saxlaya bilərlər. Müstəqil öyrənmə təşəbbüsləri olan tələbələr yüksək məsuliyyət və dürüstlük hissi olan tələbələrdir.

Müəlliflər yaddaşın bütün növlərini səfərbər edən dil materialının mənimsənilməsinin effektiv yollarını təklif edirlər. Tədqiqatçılar sözlərin ayrı-ayrılıqda və ya kontekstdə öyrənilməsinin zəruriliyini vurğulayaraq, söz birləşmələrinin, sözlərin mənalarının müxtəlif cəhətlərinin tədqiqinə dair işlərə xüsusi diqqət yetirirlər. Burada lüğətin mənimsənilməsinə yönəlmiş sınaqdan

keçirilmiş çalışmalar sistemi təqdim olunur və tələbələrin lüğət ehtiyatı genişləndirilir. Müəlliflər sözlərin yadda saxlanması və tələbələr tərəfindən öyrənilməsi üçün şəxsi lüğətlərin saxlanması üçün tövsiyələr verirlər [56].

Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanununa əsasən, təhsilin əsas məqsədi öyrənənlərə sadəcə olaraq hərtərəfli bilik və bacarıqlar aşılamaq deyil, onların əldə etdikləri məlumatlar əsasında məlumat əldə etmək, təhlil etmək və ondan səmərəli istifadə etmək bacarıqlarını, şəxsi, sosial və peşəkar səriştə, o cümlədən müstəqil düşünmək və problemləri həll etmək və sürətlə dəyişən dünyada səmərəli yaşamaq və işləmək bacarığını formalaşdırmaqdır.

Bu baxımdan, xarici dil öyrənərkən müstəqil işə çox diqqət yetirilməlidir. Xarici dilin öyrənilməsində müstəqil iş fəal öyrənənin intellektual fəaliyyəti kimi qəbul edilir, bu müddət ərzində o, özünəməxsus intellektual fəaliyyət tərzini yaradır, düşüncə tərzini inkişaf etdirir, oxuyarkən öyrənilən materialı təhlil etmək və təşkil etmək bacarığını təkmilləşdirir və yazı bacarıqları formalaşır. Müəyyən obyektiv çətinlikləri aradan qaldırmaqla müstəqil şəkildə əldə edilən biliklər müəllimdən verilən biliklərdən daha yaxşı mənimsənilir. Müstəqil iş zamanı hər bir tələbə öyrənilən materialla bilavasitə təmasda olur, bütün intellektual, emosional və iradi xarakter ehtiyatlarını səfərbər edərək diqqətini ona cəmləşdirir. Bu iş fərdi xarakter daşıyır. Tələbə məlumat mənbəyindən öz ehtiyac və bacarığına uyğun istifadə edir. Bu, məsuliyyəti və nəticədə onun irəliləyişini xeyli artırır [56].

Tələbələrə xarici dilin öyrədilməsinin çoxillik təcrübəsi sübut edir ki, biz müstəqil iş rejimində tələbələrin lüğətinin zənginləşdirilməsi problemi ilə maraqlanırıq. Xarici dil öyrənmək məqsədi kimi mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştənin inkişafına yönəlmiş tədbirlər sistemi də müəllimin daimi qayğısıdır. Təcrübə göstərir ki, tələbələrin xarici dil üzrə akademik tərəqqisi təkcə onların öyrənməyə diqqətli yönəlməsindən, ev tapşırığını yaxşı yerinə yetirməsindən, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək iradəsindən deyil, əsasən müəllimin tələbələri gündəlik ağır müstəqil işə necə alışdırma bilməsindən, xarici dilin öyrənilməsi

zamanı tələbələrin özünüidarəetmə işi prosesində istifadə etdikləri təlim üsullarınındüzgünlüyündən də asılıdır.

Müəllim tələbələrə eyni vaxtda iki istiqamətdə lüğət üzərində işləməyi öyrətməlidir: təcrid olunmuş sözləri öyrətmək və kontekstdə lüğət üzərində işləmək. Təcrid olunmuş sözləri yadda saxlamaq çətin olduğu bilinir. Xarici dilin öyrənilməsində bu, böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki konkret sözün müstəqil leksik vahid kimi əsas mənalərini bilmədən sözün bu konkret kontekstdə başa düşülməsi ilə məhdudlaşmaq olmaz. Həm təcrid olunmuş sözlərin mənimsənilməsinin, həm də onları kontekstdə öyrənməyin zərurəti tələbələrə adekvat mürəkkəbliyi olan xüsusi materialla nümayiş etdirilməlidir [56].

İnsan bədəninin bir hissəsi mənasını verən ingiliscə “*hand*” (*əl*) sözünün müəyyən kontekstdə həmişə yalnız bir mənası olacaq; məsələn, “*Mrs Bennet put her hands over her ears to shut out the noise – Xanım Bennet səs-küydən əlləri ilə qulaqlarını örtüdü*”. Bu vəziyyətdə “*hand*” bədəninin bir hissəsini göstərir. Ancaq bu cümlədə: “*Everything depends on how the company plays its hand - Hər şey şirkətin əlini necə oynamasından asılıdır*” – “*hand*” sözü fayda deməkdir. Aşağıdakı misalda “*hand*” sözü “*kömək*” deməkdir: “*Can you give me a hand with these books? – Bu kitablarla bağlı mənə kömək edə bilərsinizmi?*” [56]

Müəllim bu cür nümunələrdən istifadə edərək tələbələrə nümayiş etdirir ki, sözün yalnız müəyyən kontekst mənasında mənimsənilməsi kifayət deyil və eyni sözün başqa kontekstdə yanlış başa düşülməsinə səbəb ola bilər.

Tələbələrə xarici dil öyrədərkən onların biliyini təşkil etmək üçün fərdi yanaşma ən çox istifadə olunur. Bu yanaşma gənclərin müstəqil şəkildə seçim etmələrini, informasiya ilə işləmələrini və ondan şifahi və ya yazılı ünsiyyətdə istifadə etmələrini təmin etməyə yönəlib. Bunun üçün tələbələr “dəyirmi masa”, debatlar, müzakirələr, təqdimatlar, beş dəqiqəlik çıxış kimi formatlardan, eləcə də, məsələn, TV-təqdimat şəklində təqdim oluna bilən layihələrin təqdimatından fəal şəkildə istifadə edirlər. Bunlar xarici dilin tədrisi zamanı biliyin təşkili formalarını

təkmilləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş qeyri-standart fəaliyyətlərdir. Bu gün qeyri-standart siniflərdən istifadə geniş şəkildə tətbiq olunur, çünki onlar dilləri öyrənmək üçün davamlı motivasiyaya və buna görə də öz-özünə öyrənməyə hazır olmağa kömək edir.

Yuxarıda göstərilən formatlara əlavə olaraq, biz aşağıdakıları da daxil edirik:

- yarışlar və oyunlar şəklində dərslər (müsabiqə, turnir, işgüzar oyun, rol oyunu, viktorina və s.);
- ictimai ünsiyyət formalarına bənzəyən siniflər (mətbuat konfransı, auksion, mitinq, şifahi jurnal və s.);
- müəssisə və təşkilatların (məhkəmə, istintaq, tribunal, patent idarəsi, elmi şura və s.) fəaliyyətinin imitasiyasına əsaslanan tədqiqatlar;
- sinifdənkənar fəaliyyətin ənənəvi formalarından istifadə edən dərslər (tamaşa, konsert, bədii əsərin tamaşası və s.);
- ictimai praktikada məlum olan iş formaları, janrları və metodları əsasında dərslər (tədqiqat, orijinalların təhlili, şərhlər, müsahibələr, hesabatlar, icmallar və s.) [21, s.183].

Xarici dilin tədrisi zamanı biliyin təşkilinin bu və digər formaları real kommunikativ vəziyyətlərin diapazonunu xeyli genişləndirən İnternetin imkanlarından geniş istifadə edir. Bu, tələbələrin motivasiyasını artırır, əldə edilmiş bilik və bacarıqları real dünyadakı ünsiyyət problemlərini həll etmək üçün tətbiq etməyə imkan verir. Eyni zamanda, tələbə yazı, dinləmə, danışmaq və s. bacarıqların formalaşdırılması ilə bağlı müəyyən növ tapşırıqlardan istifadə etməklə dil üzərində müstəqil işləyə bilər. Məsələn, qrammatik bilik və bacarıqlar yazının köməyi ilə həyata keçirilir (əvəz etmək, cümlələri tamamlamaq, konkret leksik və qrammatik materialdan istifadə etməklə suallar vermək üçün leksik və qrammatik təlim tapşırıqlarının yazılı şəkildə yerinə yetirilməsi və s.). Həmçinin nitq fəaliyyətinin digər növlərini inkişaf etdirmək üçün bir vasitə kimi xidmət edə bilən tapşırıqlar da var (mətn, mətnin məzmununun qısa yazılı şərh, məsələn, suala ətraflı cavab

şəklində və başqaları). Başqa bir misal, hazırlıq məşqləri olan dinləməyi öyrətmək üçün fəaliyyətlər sistemidir (məsələn, şifahi eşitməni öyrənmək üçün fəaliyyətlər, ehtimal proqnozunu öyrənmək üçün fəaliyyətlər, qısamüddətli və şifahi-məntiqi yaddaşın inkişafı üçün fəaliyyətlər) və nitq fəaliyyətləri (məsələn, audio mətni dinləmək prosesində fəaliyyətlər).

Bu çalışma və fəaliyyətlərdən bir neçəsinin həyata keçirilmə formasına nəzər salaq:

1. *Rol oyunları – Müsahibələr*

Rol oyunu xarici dil kimi ingilis dilinin tədrisi və öyrənilməsi sahəsində çox geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Tələbələrin yaşı, öyrənmə məqsədi və təkmilləşdirilməli olan bacarıqlar kimi müxtəlif amillərdən asılı olaraq müxtəlif kontekstlərdə müxtəlif mənalarda istifadə olunur. Qısa dialoq, planlı və ya bədahətən və ya uzun hazırlıqlı daha uzun tamaşa şəklində ola bilər.

Rol oyununun ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisi sahəsində tez-tez istifadə edilməsinin səbəbi onun faydaları ilə bağlı ola bilər. Rol oyunları tələbələrin ingilis dilində şifahi ünsiyyət və ya nitq bacarıqlarını təkmilləşdirir, tələbələri danışmağa həvəsləndirir, ingilis dilində danışmaq narahatlığını azaldır və yazı bacarıqlarını artırır. Bundan əlavə, ali təhsildə TESOL-da rol oyunlarının istifadəsi ilə bağlı bəzi tədqiqatlar göstərir ki, rol oyunları, digərlər dil bacarıqları ilə yanaşı, tələbələrin idrak bacarıqlarının, özünü kəşf etmələrinin və emosional qabiliyyətlərinin inkişafına kömək edə bilər. Bu tapıntılarla tədris və təlim prosesində rol oyunlarından istifadəni nəzərə almaq məqsədəuyğundur.

Rollu oyun fəaliyyətlərindən nümunə kimi “müsahibə”nin təşkilinə nəzər salaq. Bu tapşırıq əsasən dörd hissədən ibarət olur. İlk üç hissə faktiki tamaşalardan əvvəl hazırlıq işləri kimi fəaliyyət göstərir. Birinci hissə “özünü inventarlaşdırma” adlanır, burada tələbələr öz güclü və zəif tərəfləri haqqında öyrənməlidirlər. Bu fəaliyyət tələbələrdə özünəhərmət və özünü dərk etmə hissi yaratmaq məqsədi daşıyır.

İkinci hissə iş müsahibəsində ortaya çıxacaq sualları və onlara necə yaxşı cavab verməyi başa düşmək və işə müraciət edən iş müsahibəsində verə biləcəyi suallardan ibarət olur. Bu ikinci hissədə tələbələr müəllimin gətirdiyi materialdan sualları öyrənib müzakirə edə bilirlər. Bu fəaliyyət həmçinin tələbələrin yarısının şirkət sahibi, yarısının isə iş axtaran rolunu oynadığı kiçik bir rol oyunu da əhatə edir. Bu fəaliyyətlər tələbələrə müsahibə verən və müsahibə alan arasında iş müsahibəsində baş verə biləcək dialoq haqqında fikir vermək məqsədi daşıyır.

Üçüncü hissə tələbələrin qrup təqdimatıdır, burada tələbələr iş müsahibəsində görülməli və edilməməli olan şeylər haqqında araşdırma aparmalı və tapdıqlarını həmyaşıdları qarşısında paylaşmalıdırlar. Təqdimat üçün materiallar tamamilə tələbələrin araşdırmalarından ibarət olur. Bu fəaliyyətdə müəllimin rolu rəylər vermək və keçmişdə iş axtaran və müsahibə verən kimi təcrübəsini bölüşməkdən ibarətdir. Fəaliyyət bədən dili və etik davranışlar kimi dil bacarıqlarını aşan iş müsahibələri haqqında bilikləri başa düşməyə yönəlir.

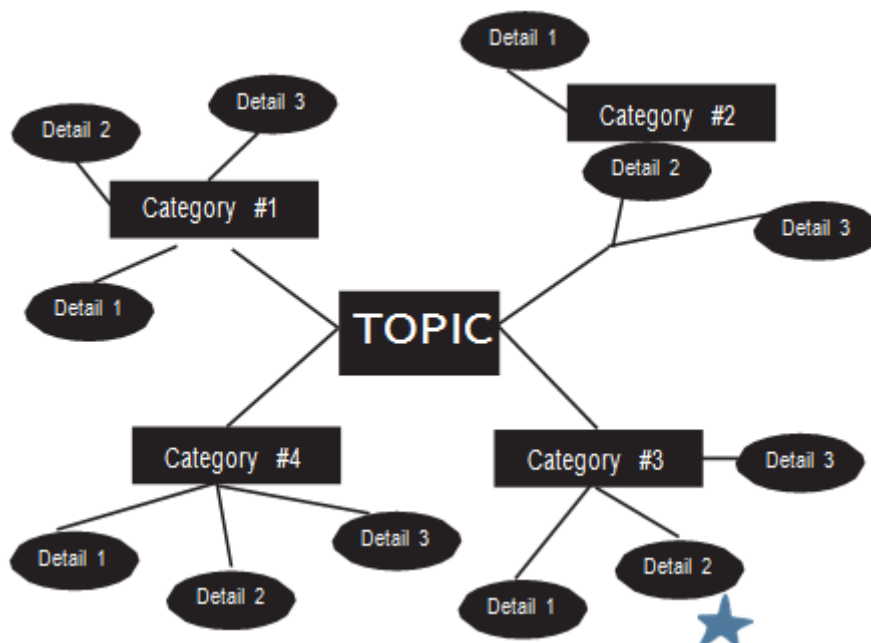
Son hissə rol oyunu olan iş müsahibəsinin əsas hissəsidir. Tələbələr burada müsahibə verən və müsahib rolunu oynadıqları cüt-cüt rol oyunlarında iştirak edirlər. Əvvəlcə hər bir tələbədən istənilən mənbədən (internet, qəzet, jurnal və s.) bir vakansiya tapmaq və rol oyunlarını bu vakansiya üçün simulyasiya etmələri tapşırılır. Tələbələr hazırlıq işləri zamanı əldə etdikləri biliklər əsasında öz ssenarilərini yaradır, oyunlarını planlaşdırırlar. Bu fəaliyyət tələbələrə əvvəlki fəaliyyətlərdən əldə etdikləri bilikləri tətbiq etmək üçün şərait yaratmaq məqsədi daşıyır [33, s,15-17].

2. *Semantik xəritəçəkmə (semantic mapping)*

Bu fəaliyyətin tətbiqinin əsas məqsədlərinə əməkdaşlıq və təşkilatçılıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək, qrup inklüzivliyini və komanda birliyini yaratmaq, ünsiyyət və dinləmə bacarıqlarından istifadə etmək, şifahi dil bacarıqlarını inkişaf

etdirmək, müəyyən mövzular haqqında öyrənmə/incələmə strukturlaşdırmaq daxildir.

Tələbələr dörd nəfərdən ibarət qruplarda işləyir və diqqətlərini müəyyən bir mövzuya yönəldirlər. Onlar mövzu ilə əlaqəsi olan söz və ifadələr (bəlkə də simvollar, şəkillər) üzərində beyin fırtınası aparır və ya tələbələr əvvəlki dərslərdə artıq topladıqları məlumatlardan istifadə edirlər. Tələbələr bir araya gələn sözləri/ifadələri qruplaşdırırlar. İlkin qruplaşdırma başa çatdıqdan sonra tələbələr bu qruplar üçün adlar tapmağa çalışırlar. İndi bunlar kateqoriyalara çevrilir. Daha sonra tələbələr qruplaşmalarını nəzərdən keçirir, lazım olduqda silir, əlavə edir və ya yenidən nəzərdən keçirir. Son addım olaraq, bu iş qrafik olaraq formatlaşdırılır ki, mövzu mərkəzdə olsun, kateqoriyalar mövzunun filialları və kateqoriyalar daxilindəki maddələr kateqoriyanın qolları kimi olsun [36, s.90].

Mənbə: Francisca Sanchez. *Interactive classroom strategies and structures for success: Focus on English learners*. 2010, pp.182. 209.938.8378
<http://www.urbanartsinc.net>

3. Aukşion

Bu metodun başlıca məqsədlərinə obyekt və baş verən hadisələrin əlamətlərini öyrənmək, bilik və qavramanı təşkil etmək, əldə edilən biliklərə aktual xarakter qazandırmaq, təlim prosesini, qiymətləndirməni və qulaq asma qabiliyyətini inkişaf etdirməkdir. Bu metodun sinifdə tətbiqi qaydası belədir:

4. Müəllim ilk olaraq öyrəniləcək obyekt, yaxud hadisəni şagirdlərə söyləyir;
5. Daha sonra o, şagirdlərə aukşion metodunun qayda və şərtlərini izah edir:
 - Şagirdlər onlara söylənilən obyekt, yaxud hadisəyə aid əlamətləri söyləyir;
 - Şagirdlərin hər biri ardıcıl olaraq öz fikirlərini söyləyirlər;
 - Söylənilən hər fikirdən sonra 2-yə qədər sayılır, bu müddətdə yeni fikir söylənilə bilər, amma əgər yeni fikir olmazsa sonuncu fikri söyləyən qalib gəlir;
 - Söylənilən fikirlər yeni olmalı, digər şagirdlərin söylədiklərini təkrarlamamalıdır, bu səbəbdən də hər kəs bir-birinə qulaq asır;
 - Müddəti 5-7 dəqiqə olur [5, s.69].

4. *İnteraktiv jurnallar*

Bu fəaliyyətin tətbiqinin əsas məqsədlərini tələbələrin sahib olduqları biliklərdən öz funksiyasında və prosesində real ünsiyyət kimi real məqsədlər üçün istifadə etmək və təcrübədən keçirmək, müəllimlərin və tələbələrin ünsiyyət və fikir mübadiləsi üçün çapdan istifadə etdikləri orijinal sosial kontekst yaratmaq, tələbələrin bilik və digər dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək (səlislik və dəqiqlik), tələbələrin tapşırıq zamanı təcrübəli dil istifadəçilərinin istifadə etdikləri strategiyaları mənimsəmələrini təmin etmək təşkil edir.

Bu tapşırığın tətbiqi qaydaları belədir:

- Tələbələr öz şəxsi jurnallarını yaradırlar. Müəllim tələbələrə istifadə etmək istədikləri kağız növünü, nə ilə yazmaq istədiklərini və jurnalı necə bəzəmək istədiklərini seçməyə imkan verir.

- Müəllim jurnalın yazılması üçün hər gün ardıcıl vaxt təyin etməklə, tələbələrə müntəzəm cavab verməklə və onları risk almağa təşviq etməklə jurnalların prioritetini müəyyən edir.
- Tələbələr mövzuları özləri seçmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Başlanğıcda müəllim tələbələrə mövzu seçimində kömək edə bilər, lakin tələbələr bilməlidirlər ki, son nəticədə bu, onların məsuliyyətidir.
- Tələbələr hər gün 15-20 dəqiqə yazır, hər girişlə tanış olurlar. Onlar məktəbdə və ya məktəbdən kənar təcrübələrə cavab verə və ya jurnallarında fikir və maraqları araşdırmağa bilirlər. Tələbələr mövzu seçimində, həm mexanika, həm də orfoqrafiyada risk almağa təşviq edilir.
- Tələbələr hər hansı yazı formasından istifadə edərək jurnalda yazır. Daha sonra tələbə müəllimə (yaxud köməkçiyə və ya başqa təcrübəli yazıçıya) yazdıqlarını oxuyur. Bu şəxs daha sonra həqiqi və mənalı dildən istifadə edərək tələbəyə yazılı cavab verir.
- Müəllimlər modelləşdirmə və paylaşma yolu ilə hər bir giriş üçün hər bir tələbə ilə orijinal şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Müəllimin yazılı cavabı orijinal cavab olmalıdır.
- Müəllim yazılı və şifahi cavablarında ənənəvi istifadəni modelləşdirir. Jurnal orfoqrafiya və qrammatika ilə bağlı düzəlişlər və açıq dərslər üçün deyil. Bu, həqiqi yazılı ünsiyyət üçündür.
- Müəllimlər jurnaldan həvəsləndirmə, sinif mövzularının müzakirəsi və tələbələrin yazılı dil üzərində inkişaf nəzarətini qiymətləndirmək də daxil olmaqla müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edə bilirlər [36, s.122].

Jurnallar tələbələrə aşağıdakı imkanları verir:

- Yazının ünsiyyət olduğunu dərk edirlər.
- Müstəqil şəkildə xarici dildə bir yazı yazırlar.
- Mənalı kontekstdə səlislik və axıcılığı inkişaf etdirirlər.

- Dil, ədəbiyyat, oxu, yazı və orfoqrafiya dərslərində öyrənilən bacarıqlardan istifadə edirlər.
- Gündəlik yazırlar və müəllimdən fərdi cavab alırlar.
- Yazı vasitəsilə yaxın şəxsi əlaqəni inkişaf etdirirlər.
- Risk götürməkdə motivasiyaya sahib olurlar.
- Müstəqil formada öz mövzularını seçirlər.
- Onun funksiyası və prosesində bacarıqlar formalaşdırırlar.
- Müxtəlif formatlarla sınaqdan keçirirlər, məsələn, şeir, məktub yazısı, mahnılar, yanıltmaclar, tapmacalar [36, s.123].

Nəticə etibarilə, dil fakültəsi tələbələrinin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması məsələsi elmi ədəbiyyatlarda və təhsil sahəsində mühüm məsələlərdəndir. Müstəqil işin yerinə yetirilməsində motivasiyanın yaradılmasının ən yaxşı və təsirli üsullarından biri tələbələri müstəqil işə təşviq edəcək çalışmalardan istifadə etməkdir. Bu çalışmaların hər biri haqqında ətraflı məlumatın verilməsi üçün dissertasiyanın həcmnin kifayət olmaması səbəbindən onlardan bir neçəsinin məqsədləri və tətbiqi qaydaları haqqında məlumat verilmişdir.

2.3. Eksperimentin qoyuluşu və nəticələri

Eksperimental işin məqsədi dil fakültəsinin aşağı kurs tələbələrində müstəqil işin təşkilində motivasiyanın yaradılmasının səmərəli yollarını müəyyənləşdirməkdir. Elmdə eksperiment (latınca experimentum “sınaq” sözündən) daha yaxşı şəraitdə tədqiq etmək üçün bir hadisənin süni şəkildə düzəldilməsi və ya ötürülməsidir.

Təcrübə zamanı tədqiqatçı pedaqoji prosesin gündəlik gedişatında fəal iştirak edir. Əvvəllər planlaşdırılan məqsədə uyğun olaraq şərtləri formalaşdıraraq və ya dəyişdirərək, o, tədqiq olunan hadisənin özünü dəyişdirir və bunun sayəsində

şərtlər və proseslər arasında gözlənilən əlaqənin mövcudluğunu və ya yoxluğunu tapır.

N.M.Boritko eksperimenti tədqiqin empirik metodu kimi başa düşür ki, bu da hadisələrin və proseslərin idarə olunan və əlaqələndirilmiş şəraitdə yoxlanılmasından, onların idarə olunan dəyişməsi vasitəsilə həyata keçirilməsindən ibarətdir. Təcrübə tapşırıqların qoyulmasını və alınan nəticələrə dair şərtləri müəyyən edən nəzəriyyə əsasında həyata keçirilir. Təcrübənin əsas vəzifəsi hipotezləri yoxlamaqdır [12, s.32].

Müasir pedaqoji elmi əsərlərdə eksperimentin mahiyyətinə başqa cür baxılır. “Pedaqoji eksperiment” anlayışının bir sıra tərifləri mövcuddur.

Pedaqoji eksperiment mövcud təcrübənin korreksiyasının əsaslılığını aşkar etmək üçün eksperimentatorun tədqiq etdiyi pedaqoji prosesə səmərəli şəkildə daxil edilməsidir.

Pedaqoji eksperiment - ilkin və yekun nəticələrin ən dəqiq nümayişi, nəticəyə təsir edən faktların dəyişdirilməsi və inkişaf vəziyyətinin qəsdən formalaşdırılması ilə yeniliklərə nəzarət etmək üçün ardıcıl tədqiqat işidir.

Eksperiment pedaqoji hadisələrin özünün empirik rekreasiyasına deyil, pedaqoji proseslər arasında aydın mövcud əlaqələri aşkar etməyə, inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməyə yönəldilmişdir.

Pedaqoji təcrübə bir sıra problemləri həll etməyə imkan verir:

- məqsədyönlü pedaqoji təsirlə nəticələnən təsirlər arasında nisbəti müəyyən etmək;
- konkret şərtlə əldə edilmiş pedaqoji nəticələr arasında əlaqə yaratmaq;
- iki və ya daha çox pedaqoji təsir və ya şəraitin effektivliyini müqayisə etmək və hər hansı meyarla uyğun olaraq onlar üçün ən yaxşı variantı seçmək;
- müəyyən şərtlər altında eyni vaxtda bir sıra meyarlar üçün müəyyən edilmiş tədbirlər sisteminin rasionallığına dair sübut təqdim etmək;
- səbəb-nəticə əlaqələrinin kəşfi.

Pedaqoji işə dair elmi-pedaqoji ədəbiyyatın tədqiqi göstərir ki, pedaqoji eksperimentin məzmunu ilə yanaşı, onun tərtibatına dair bir sıra tələblər də mövcuddur ki, bunlar da nəzərə alınmalıdır:

- ilkin məlumatları və tədqiqat nəzəriyyəsini yaratmaq üçün davam edən fenomeni müşahidə etməyə yönəlmiş problemin ilkin qiymətləndirilməsi;
- eksperimental iş üçün səmərəli şəraitin formalaşdırılması və obyektlərin axtarışı;
- eksperiment prosedurunun ətraflı hazırlanması (tapşırıqların qoyulması, elmi-metodiki vasitələrin seçilməsi, mərhələlərin formalaşdırılması, meyarların seçilməsi və s.);
- baş verən hadisənin gedişatının addım-addım müşahidəsi və faktların dəqiq təsviri;
- müxtəlif vasitə və üsullardan, müvafiq anketlərdən, testlərdən istifadə etməklə faktların daimi təsbitinin aparılması;
- təkrar vəziyyətlərin modelləşdirilməsi, şərtlərin təbiətinin dəyişdirilməsi və kəşşən təsirlər, ilkin əldə edilmiş məlumatların təsdiqi (və ya təkzibi) üçün mürəkkəb vəziyyətlərin formalaşdırılması;
- empirik tədqiqatdan əldə edilmiş materialın məntiqi təhlilinə və nəzəri emalına keçid, əldə edilmiş məlumatların hər səviyyədə sınaqdan keçirilməsi.

Eksperiment Azərbaycan Dillər Universitetinin iki nömrəli binasında 303a və 303b qruplarında aparılmışdır. Eksperimental tədqiqat işimiz üç mərhələdən ibarət idi:

Birinci mərhələdə tələbələrin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması səviyyəsinin ilkin diaqnostikası aparılmışdır.

İkinci mərhələdə tələbələrin “ingilis dili metodologiyası (ELT methodology)”fənnində müstəqil fəaliyyətlərinin inkişafı istiqamətində motivasiyanın yaradılması ilə bağlı iş aparılmışdır.

Üçüncü mərhələdə təkrar diaqnoz aparıldı, müqayisəli təhlil aparıldı.

Eksperimental axtarış işinin məqsədi dil fakültəsi tələbələrinin müstəqil iş səriştəsinin inkişafında motivasiyanın yaradılması səviyyəsini yoxlamaqdır.

Eksperimentə 303a və 303b qruplarında “ELT methodology” fənni üzrə kontrol dərslər təşkil etməklə başladıq. Dərsə ənənəvi qaydada tələbələr salamlayaraq başladıq. Daha sonra davamiyyəti yoxlayaraq qiyməti olmayan tələbələr müəyyənləşdirdik və keçən dərslərə verilən mövzunu soruşduq. Qiyməti olmayan tələbələr dərsləri danışdıqdan sonra onlara mövzu ilə bağlı bir neçə sual verildi və mövzu ilə bağlı müstəqil formada araşdırma aparıb əldə etdikləri bilikləri paylaşmaları xahiş edildi. Daha sonra qiymətləndirmə aparıldı. Tələbələrin qiymətləndirilməsi aparıldıqdan sonra növbəti dərsə “The world of English language teaching” mövzusu tapşırıldı. Bu mövzu ilə bağlı tələbələrin müstəqil işini təşkil etmək məqsədilə onlara bu mövzu altında sillabusda verilmiş başlıqlardan hər biri haqqında araşdırma apararaq kiçik həcmli bir layihə hazırlamaları tapşırıldı.

Növbəti dəfə həmin qrupda eyni fənn üzrə eksperimental dərslər təşkil edildi. Ənənəvi qaydada tələbələrlə salamlayıb davamiyyət yoxlanıldıqdan sonra tələbələrdən dərslərin mövzusu soruşuldu. Bütün tələbələrin iştirakını təmin etmək məqsədilə bütün sinifə mövzu ilə bağlı suallar verildi və öz bildikləri məlumatları paylaşmaları tələb edildi. Beləliklə, dərsə hazır olmayan tələbələr də öz fikirlərini ifadə edə bildilər. Daha sonra tələblərdən onlara tapşırılmış və hazırladıqları layihə işləri haqqında məlumat vermələri üçün kiçik bir oyun tipli fəaliyyət təşkil edildi. Tələbələr 7 nəfərdən ibarət 5 qrupda birləşdirildilər. Hər qrupda ev tapşırığının 5 mövzusu üzrə qruplar yaradıldı və bu qruplara həmin mövzuların adı verildi. Hər qrupun üzvləri mövzuları ilə bağlı araşdırma apararaq öyrəndikləri məlumatları paylaşdıqdan sonra hər qrupdan bir nəfər digər qrupa keçdi. Beləliklə hər qrupda hər mövzudan 1 nəfər olmuş oldu. İndi hər kəs öz mövzusu haqqında digərlərinə məlumat verdi, qeydlər götürüldü və hər kəs öz qrupuna qayıtdı. Qayıdan şəxslər digər qruplardan əldə etdikləri məlumatları öz qrup üzvləri ilə paylaştı. Qrupların

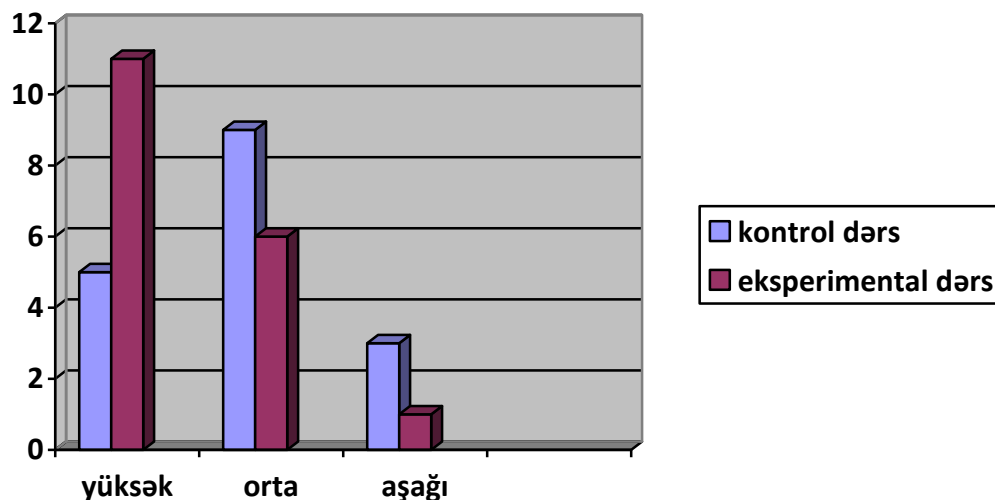
hər birindən bir nümayəndə seçilir onlar lövhədə ümumi məlumat verdilər. Daha sonra lövhədə çıxış edən tələbələr və qrup işində aktiv tələbələr qiymətləndirildi.

Tələbələrin öyrənmə motivasiyasını yoxlamaq üçün kursun sonunda hər iki qrupa sorğu vərəqəsi paylandı. Nəticə göstərdi ki, eksperimental qrupdakı tələbələrin orta motivasiya balı nəzarət qrupundan xeyli yüksəkdir. Maraqlıdır ki, anketdəki bütün maddələr üçün eksperimental qrupda daha çox motivasiya olduğu məlum olur.

Cədvəl 1. Xarici dilləri öyrənmək üçün motivasiya səviyyəsinin öyrənilməsi

	Yuxarı səviyyə		Orta səviyyə		Aşağı səviyyə	
	Tələbələrin sayı	%	Tələbələrin sayı	%	Tələbələrin sayı	%
Kontrol dər	5	30	9	53	3	17
Eksperimental dər	11	61	6	33	1	6

Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələr müstəqil işin təşkilində motivasiyanın təşkil edilməsi üçün müxtəlif fəal tapşırıqların, oyunların tətbiq edilməsini müsbət dəyərləndirir və bu cür fəal tapşırıqların onlarda xarici dil öyrənmək üçün maraq və motivasiyalarını artırır. Əldə olunan nəticələri diaqram şəkilində aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Şəkil 5. İngilis dilinin tədrisi prosesində müstəqil işin təşkilində kontrol və eksperimental dərslərdən sonra tələbələrin motivasiya səviyyəsi

Beləliklə, formativ eksperiment zamanı ingilis dilini öyrənmək üçün motivasiyanın formalaşmasında müsbət dəyişikliklərin dinamikası müəyyən edilmişdir, buna görə də xarici dillərin tədrisi prosesində müstəqil işin təşkili zamanı motivasiyanın yaradılmasının səmərəli üsulları müəyyənləşdirilmiş və əsaslandırılmışdır.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işi “Dil fakültələrinin aşağı kurslarında müstəqil işin təşkilində motivasiyanın yaradılmasının səmərəli yolları” mövzusunda yazılmışdır. Mövzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan əldə edilən məlumatlar dissertasiya işinin fəsilərində qeyd edilmişdir. Bu məlumatların ümumiləşdirilməsindən konkret olaraq aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik:

1. Müstəqil işin mahiyyəti və elmi nəzəri əsasları haqqında araşdırmalarımızdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Müstəqil iş tələbələrin səriştələrinin formalaşması ilə bağlı təhsil prosesinin tərkib hissələrindən biridir. Yeni təhsil paradigmasında tələbə passiv dinləyicidən problemi düzgün formalaşdırmaq, mümkün həll yollarını təhlil etmək, yekun nəticəyə gəlmək və seçilmiş variantın düzgünlüyünü əsaslandırmaq qabiliyyətinə malik olan fəal subyektə çevrilir. Bu baxımdan tələbələrin bu işi tədris prosesinin əsasını təşkil edir və sinifdə dərslər zamanı təşkil edilmiş təlim fəaliyyətinin köməyi ilə müstəqil işləmək bacarığı və hazırlığı məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılmalıdır. Tələbələr təlimin məqsəd və vəzifələrini, tapşırıqları yerinə yetirərkən təlim hərəkətlərinin ardıcılığını, hər bir tapşırığın məqsədini və müəyyən bir bacarıq və ya səriştənin formalaşması üçün əhəmiyyətini aydın başa düşməlidirlər. Bu məqsədə nail olmaq üçün müəllim tələbələrə təkcə fərdi qayda və strategiyaları deyil, həm də məqsəd və onlara nail olmaq yolları haqqında baxışı, planlaşdırma strategiyasını və seçilmiş materialla işin təşkilini, nəzarət meyarları və öz nəticələrinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən aydın qurulmuş sistemi mənimsəməyə kömək etməlidir.
2. Tələbələrin müstəqil işinin təşkil edilməsi strategiyaları ilə bağlı nəzəri hissədə bəhs etdiklərimizdən gəldiyimiz nəticə belədir ki, dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin müstəqil işinin təşkili prinsipləri, üsul və strategiyalarını araşdırdıq və aşkar etdik ki, tələbələrin müstəqil işinin

təşkilində istifadə olunan təhsil və idrak strategiyaları xarici dilin tədrisi sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Tələbənin müstəqil işinin məzmunu və texnologiyası təhsil strategiyalarında ümumiləşdirilir. Strategiyalar tələbələrin yaradıcılıq və müstəqil fəaliyyətini formalaşdırmaq və istiqamətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və tələbə şəxsiyyətinin inkişafının ümumi proseslərinə və onun təhsil fəaliyyətində iştirakına əsaslanır.

3. Müstəqil işin təşkili zamanı motivasiyanın rolunun psixoloji əsaslarını araşdırdıq və bununla bağlı gəldiyimiz nəticə belədir ki, psixoloji konstruksiya olan motivasiya həm də sinifdə öyrənməni gücləndirmək üçün istifadə oluna bilən tədris texnikasıdır. Tələbələrin akademik nailiyyətlərinin keyfiyyəti ildən-ilə dəyişməkdə davam etdiyindən, öyrənənləri öz təlim nəticələrini artırmaq üçün həvəsləndirmək üçün strategiyaların işlənilib hazırlanması zəruridir. Tələbələrin lazımi motivasiyası olmadan öyrənmə baş tutmaya bilər və öyrənmə baş tutmasa, kurikulumun işlənilib hazırlanması məqsədinə nail olunmaya bilər. Buna görə də, ilk növbədə müəllimləri və pedaqoqları kurikulumun məqsədinə nail olmaq üçün tələbələri həvəsləndirmək strategiyaları ilə tanış etmək olduqca zəruridir.
4. Müstəqil işin təşkilində motivasiyanın yaradılması ilə bağlı mövcud vəziyyətə görə, müstəqil iş ali təhsilin nəzəriyyəsi və praktikasında ən mühüm pedaqoji problemlərdən biridir. Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda alimlərin müstəqil iş probleminin öyrənilməsinin müxtəlif aspektlərini araşdırdıqları əhəmiyyətli bir iş fondu toplanmışdır. Onun mahiyyəti, təşkili, idarə edilməsi, aktivləşdirilməsi, növlərin təsnifatı, tələbələrin müstəqil işi yerinə yetirməyə hazırlığı və s. ilə bağlı məsələlərin yeni həll yollarının axtarışı, bu konsepsiyanın çoxşaxəliliyi və mürəkkəbliyi, eləcə də və müasir təhsil dünyasında gedən dəyişikliklər ilə əlaqədar daimi öyrənilməsi tələb olunur. Dil fakültəsi tələbələrinin müstəqil işinin mahiyyəti bizim

tərəfimizdən prosedur və məzmun tərəflərinin vəhdətində müəyyən edilir və daxili motivasiyalı, məqsədyönlü fəaliyyət kimi başa düşülür. Müstəqil iş ingilis dilinin tədrisi prosesində peşəkar bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmək məqsədi ilə sinifdə və dərsdənkənar vaxtlarda müəllimin dolayı rəhbərliyi altında həyata keçirilir.

5. Tələbələrin müstəqil fəaliyyətinin təşkilində motivasiya yönümlü çalışmalar sistemi ilə bağlı da araşdırmalar apardıq. Nəticə etibarilə, dil fakültəsi tələbələrinin müstəqil işinin təşkilində motivasiyanın yaradılması məsələsi elmi ədəbiyyatlarda və təhsil sahəsində mühüm məsələlərdəndir. Müstəqil işin yerinə yetirilməsində motivasiyanın yaradılmasının ən yaxşı və təsirli üsullarından biri tələbələri müstəqil işə təşviq edəcək çalışmalardan istifadə etməkdir. Bu çalışmaların hər biri haqqında ətraflı məlumatın verilməsi üçün dissertasiyanın həcmnin kifayət olmaması səbəbindən onlardan bir neçəsinin məqsədləri və tətbiqi qaydaları haqqında məlumat verilmişdir.
6. Sonda tədqiqat işi ilə bağlı Azərbaycan Dillər Universitetinin binasında təşkil olunmuş eksperimental dərs və onun nəticələri təhlil edilərək, məlumat verilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Ağayev Ə.Ə. Yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadənin nəzəri və praktik məsələləri. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, № 1, 2006
2. Qədimova X. İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi yolları. Bakı: Nur, 2003
3. Rzayeva F.Ə. Cütlərlə və qruplarla müstəqil işin təşkilinin səmərəli yolları. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 86, № 2, 2019, s.187-189
4. Rzayeva F.Ə. Dil dərslərində müstəqil işin təşkili zamanı meydana gələn problemlərin aradan qaldırılması məsələləri. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 85, №8, 2018, s.173-176
5. Veysova Z. Fəal / interaktiv təlim. Bakı - 2007, 156 s.
6. Zeynalova C. Təlim fəaliyyətinin psixoloji prosesi (Azərbaycan dilində). Bakı: Ünsiyyət, 2017, 144 səh.

Rus dilində

7. Абасов З. Проектирование и организация самостоятельной работы студентов // Высшее образование в России. 2007. № 10. С. 81-84.
8. Азимов Э.Г., Щукин А.Н.. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: ИКАР, 2009. 448 с.
9. Ахмедова М.Х. Психологические особенности обучения иноязычному говорению // Молодой ученый. 2014. №3. С.819-821.
10. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М.: Просвещение, 1985. 207 с.
11. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. М.: Минпрос.РСФСР, 2009. 174 с.

- 12.Борытко Н.М. Методология и методы психолого-педагогических исследований [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. заведений / Н.М.Борытко, А.В.Моложавенко, И.А.Соловцова; под ред. Н.М.Борытко. – М.: Академия, 2008. – 320 с.
- 13.Бурденюк Г.М. Управление самостоятельной учебной деятельностью при обучении иностранным языкам / Г.М. Бурденюк; [отв. ред. И.Л. Бим]. – Кишинев: Штиинца, 1938. – 134 с.
- 14.Выготский Л.С. Мышление и речь: Собрание сочинений: в 6 т. М.: Педагогика, 2004. 361с.
- 15.Выготский Л.С. Педагогика: собр. соч. 6 т. М: Педагогика. 1984. С.17-20.
- 16.Гальперин П.Я. Основные результаты исследования по проблеме «Формирование умственных действий и понятий». – М.: Педагогика, 1965. – 68с.
- 17.Гусейнов А.З. Психолого-педагогические основы систематизации самостоятельной деятельности обучающихся. Материалы докладов VI Международной очно-заочной научно-практической конференции “Организация самостоятельной работы студентов”, 28 апреля 2017 года. с.268-272
- 18.Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебное пособие. Ростов н/Д.: Феникс, 2000. 480с.
- 19.Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. М.: Просвещение, 2000. 223 с.
- 20.Зимняя И.А.Педагогическая психология: учебное пособие, 2-е изд. Москва: Логос, 2002. 384 с.
- 21.Конышева А.В. Организация самостоятельной работы учащихся по иностранному языку. Санкт-Петербург: КАРО, 2005. 208 с.

- 22.Конышева А.В. Современные методы обучения английскому языку. 3-е изд. Минск.: ТетраСистемс, 2005. 352 с.
- 23.Конышева А.В. Групповой метод обучения при организации самостоятельной работы студентов по методике // Новые технологии в современном процессе обучения. Новополоцк, 2003. С. 126-138.
- 24.Корнилов К.Н. О самостоятельной работе студентов в вузах // Советская педагогика. 1945. № 3. С.13-15.
- 25.Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: пособие для учителей. М.: АРКТИ, 2002. 175 с.
- 26.Краевский В.В., Хуторской А.В. Дидактика и методика: учеб.пособиедлястуд. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2007. 352 с.
- 27.Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. М.: 2001. 487с.
- 28.Миролюбов А.А. Общая методика обучения иностранным языком. М: Просвещение, 2005. 464 с.
- 29.Пичкова Л.С. Организация самостоятельной работы студентов как фактор формирования профессионально значимых компетенций / Л.С. Пичкова // Пути повышения конкурентоспособности экономики России в условиях глобализации, Материалы конференции. МГИМО (У) МИД РФ. - М.: МГИМО-Университет, 2008.
- 30.Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. М.: Народное образование, 1998. 256 с.
- 31.Хуторской А.В. Метапредметный подход в обучении: Научно-методическое пособие.— М.: Издательство “Эйдос”; Издательство Института образования человека, 2012. — 73 с.
- 32.Ятаева Е.В. Учебный глоссарий как средство развития учебной иноязычно-лексической компетенции в профессиональном языковом образовании: дис. ... канд. пед. наук. Екатеринбург, 2007. 297 с.

İngilis dilində:

33. Aliakbari M. and Jamalvandi B. The impact of "role play" on fostering EFL learners' speaking ability: A task-based approach. Journal of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics, 14(1), 2010, pp.15-29.
34. Bunce D.M., Flens E.A., Neiles K.Y. How long can students pay attention in class? A study of student attention decline using clickers. Journal of Chemical Education, 2010, pp.1438-1443
35. Fajar D.A. and Agustina D. Independent learning for improving english skills of students in english language education, Pekalongan University. Surakarta English and literature journal, Vol 2, №2, 2019, pp.67-76
36. Francisca Sanchez. Interactive classroom strategies and structures for success: Focus on English learners. 2010, pp.182. 209.938.8378
<http://www.urbanartsinc.net>
37. Gillentine A., Schulz J. Marketing the fantasy football league: utilization of simulation to enhance sport marketing concepts. Journal of Marketing Education, 2001, pp.178-187
38. Giniatullin I.A. Independent work on the practical course of a foreign language [Samostoyatel'naya rabota po prakticheskomu kursu inostrannogo yazyka], Foreign languages at school, №1, 1990, pp.74-79
39. Hourigan T., Murray L. Using blogs to help language students to develop reflective learning strategies: Towards a pedagogical framework. Australasian Journal of Educational Technology, 2010, 26 (2), pp.209–225
40. Perez-Sabater C., Montero-Fleta B. ESP vocabulary and social networking: The case of Twitter. Iberica, 2015, pp.129–153
41. Lee L. Digital news stories: Building language learners' content knowledge and speaking skills. Foreign Language Annals, 2014, 47 (2), pp.338–356

42. Maslow A. Motivation and personality. New York: Harper and Row. 1970, pp.369
43. Nukpe P. Motivation: theory and use in Higher Education. Investigations in university teaching and learning, (8), 2012, pp.1–2.
44. Shapiro S. and Leopold L. A critical role for role-playing pedagogy. TESL Canada Journal/Revue TESL Du Canada, 29(2), 2012, pp.120-130.
45. Sharp J. Drama in SPRACHPRAXIS at a German University English Department: Practical solutions to pedagogical challenges. Scenario, 2014(01), 2015, pp.19-35
46. Wenden A. Joan Rubin. Learner Strategies in Language Learning. New Jersey: Prentice Hall, 1987.
47. Williams K.C., Williams C.C. Five key ingredients for improving student motivation. Research in Higher Education Journal, 2020, pp.1-23

Internet resurslari:

48. What is independent learning and what are the benefits for students?
[http://www.curee.co.uk/files/publication/\[site-timestamp\]/Whatisindependentlearningandwhatarethebenefits.pdf](http://www.curee.co.uk/files/publication/[site-timestamp]/Whatisindependentlearningandwhatarethebenefits.pdf)
49. <https://donschool86.ru/az/leksika/sovremennye-problemy-nauki-i-obrazovaniya-metodicheskie-rekomendacii-po.html>
50. <file:///2.1.%20organizatsiya-samostoyatelnoy-raboty-studentov-v-yazykovom-vuze.pdf>
51. <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Motivation-of-Students-for-Independent-Work-during-Training-Activities.pdf>
52. <https://articlekz.com/en/article/14597>
53. <https://www.dissercat.com/content/formationof-motivation>
54. <https://www.dissercat.com/content/pedagogical-conditions-ofdevelopment>
55. <https://core.ac.uk/download/pdf/290214626.pdf>